

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/91107>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

HOOFDSTUK XIV

DE INVENTARIS VAN HET KOREAKABINET

J.C.F.J. van Merriënboer

One issue?

Het tweede kabinet-Drees (15 maart 1951 - 2 september 1952) lijkt een *single issue*-kabinet. Het probleem was de Nederlandse betalingsbalans. In de loop van 1950 ontstond er een gat van f 1,1 miljard tussen de inkomsten uit het Nederlandse exportpakket en de kosten van geïmporteerde goederen, vooral grondstoffen. Dat betekende dat eenzescde deel van de import niet gedekt werd door exportopbrengsten.¹ Miljoenen guldens lekten weg naar het buitenland, guldens die het land hard nodig had om voor een groeiende bevolking meer welvaart te garanderen.

In het voorjaar van 1950 had de Nederlandse economie nog goede perspectieven. Het naoorlogs herstel leek voltooid, de tijd van expansie begon. Op 25 juni kwam de ommekeer. Er braken gevechten uit in Korea die dreigden te escaleren tot een grootschalige oorlog tussen Oost en West. De wereldmarktprijzen voor grondstoffen stegen sterker dan de prijzen van door Nederland te exporteren eindproducten. Daar kwam nog bij dat de import omstreeks diezelfde tijd sterk geliberaliseerd werd² en Nederlandse ondernemingen bezig waren hun voorraden flink uit te breiden. Aan de andere kant werd de export steeds vaker belemmerd door hoge invoerrechten en andere vormen van protectionisme.³ De uitvoer naar West-Duitsland, belangrijke motor voor de Nederlandse economie, stakte zelfs toen de Duitse deviezenvoorraad uitgeput raakte. De vooruitzichten waren niet rooskleurig. De Marshallhulp (f 300 miljoen in 1950) zou spoedig aflopen of naar de militaire sector verplaatst worden.

Eind 1950 was het duidelijk dat een forse ingreep noodzakelijk was om het betalingsbalanstekort weg te werken. De cijferaars van het kabinet-Drees-Van Schaik togen aan het werk. Zij construeerden een noodplan⁴ dat de essentie zou vormen van de regeringsverklaring die minister-president W. Drees op zaterdag 17 maart 1951 in de Tweede Kamer uitsprak. Ontwikkelingen op het politieke en militaire vlak in de periode van oktober 1950 tot maart 1951 brachten de psychologische spanning die nodig was om het crisisprogram aanvaard te krijgen. Het brede-basiskabinet-Drees-Van Schaik, in 1948 gevormd om de Indonesische kwestie tot een oplossing te brengen, struikelde in januari over Nieuw-Guinea. VVD-fractievoorzitter P.J. Oud bracht het kabinet ten val, maar hij was niet de enige die er genoeg van had.⁵ Jacques de Kadet (publicist en op dat moment lid van de Tweede Kamer voor de PvdA) schreef bijvoorbeeld: 'Niet te ontkennen viel, dat we een zeer

Hoofdstuk XIV

zwakke regering hadden, een regering die niet in staat was het volk bezielde leiding te geven in de zeer moeilijke omstandigheden waarin we ons nu eenmaal bevinden.⁶ *The Economist* noteerde op 3 februari 1951: '(...) the Cabinet was shying away from responsibility for the economic and social consequences of what had to be done.'⁷

Tijdens de formatie werden belangrijke sociaal-economische en militaire knopen doorgehakt; Nieuw-Guinea verdween in de ijskast. Uiteindelijk lukte het KVP-leider C.P.M. Romme om het uitgeregeerde kabinet programma-tisch op te lappen, de brede basis te herstellen en de juiste mensen bij elkaar te zoeken. Dat laatste nam relatief veel tijd in beslag. De grote lijnen van de uit te voeren noodmaatregelen waren begin februari al bekend. Het duurde nog een maand voor ze werden afgekondigd. De nood was dus hoog op de zeventiende maart en de stemming ernstig. Werkgeversorganisaties hadden kort voor het uitspreken van de regeringsverklaring laten weten bereid te zijn de extra winsten die in sommige bedrijfstakken werden behaald aan de gemeenschap ten goede te laten komen.⁸ De psychologische schok van de redevoering van de minister-president, rechtstreeks te beluisteren op de radio, was sterk en leidde tot gepaste reacties, in het economenblad *Economisch-Statistische Berichten* bijvoorbeeld: 'Dat de Regering dit thans duidelijk heeft gezegd zal, ondanks de uiteraard onaangename zijde die hieraan voor ieder zit, velen toch geruststellen en een zeker vertrouwen schenken. Wij weten toch allen dat dit nu eenmaal het eerst nodige is! (...) Het valt toe te juichen dat de Regering door haar forse maatregelen ons tegen ons zelf gaat beschermen.'⁹ Hieronder zal nog worden ingegaan op de vraag of Drees II een restauratie was van Drees-Van Schaik met enkel een *changement de décor*.

Defensieperikelen speelden een doorslaggevende rol bij de uiteindelijke formulering en de aanvaarding van het kabinetsprogram. De harde maatregelen werden met opzet verpakt in Koude-Oorlogstaal, ofschoon Drees zijn collega's in de ministerraad gewaarschuwd had voor het aankondigen van bezuinigingen met verwijzing naar Amerikaanse jaarlijks defensie-eisen: 'De arbeidersmassa in de steden zal de defensie dan gaan haten.' Sinds het verlies in Indonesië wachtten de Nederlandse strijdkrachten op een beslissing over inpassing in het in 1949 opgerichte NAVO-bondgenootschap. Een half jaar na Korea waren er nog altijd geen knopen doorgehakt. De Verenigde Staten eisten flinke inspanningen, maar Nederland hield de boot af totdat omstreeks 20 januari 1951 duidelijk werd dat de Amerikanen nog te verkrijgen dollarhulp zouden koppelen aan een jaarlijks defensiebudget van f 1,5 miljard, een toename van 50%.¹⁰ Die extra dollars waren weer absoluut noodzakelijk om het betalingsbalanstekort weg te werken. De Nederlandse regering wist dat de feitelijke defensie-uitgaven zouden achterblijven bij de begrotingscijfers. De ministeries van Oorlog en Marine konden zoveel geld niet binnen een jaar opkrijgen omdat veel materieel een langere levertijd had. Een flinke hoeveelheid niet bestede belastingopbrengsten en dollars

zouden dus voorlopig in 's Rijks schatkist blijven, hetgeen strookte met de bestedingsbeperking uit het noodplan.

De maatregelen ten bate van de *betalingsbalans* - topprioriteit - werden bovendien politiek beter verkoopbaar vanwege de militaire verpakking: '(...) voor de bescherming van vrede, vrijheid en welvaart (is) een nauwe internationale samenwerking geboden, waarbij staten en volkeren zich bereid moeten tonen collectief offers te brengen', aldus de troonrede van 8 september 1951. Romme schreef dat de 'vrije volken' eindelijk wakker waren geschud door Korea, 'maar met een diametrale wijziging van de welvaartspectieven door de verhoogde defensie-inspanning, de verslechtering in onze ruilvoet en de verplaatsing van het zwaartepunt van de Marshallhulp naar de militaire sector'.¹¹ De ingrijpende maatregelen uit het program van het nieuwe kabinet konden rekenen op de brede steun van een gealarmeerde bevolking. Drees besloot zijn regeringsverklaring op 17 maart met geestdrift: 'De herinnering aan wat wij in de bezettingsjaren hebben doorstaan, moge ons volk opwekken en sterken, nu wij ons opnieuw hebben aan te gorden, ter bescherming van onze vrijheid, onze volksaard en ons volksbestaan.'¹²

In dit slothoofdstuk zal getracht worden een aantal algemene karaktertrekken van het kabinet-Drees II aan te geven. Was er sprake van een breuk met het beleid van Drees-Van Schaik? Daarnaast wordt aandacht besteed aan de aard van het regeerprogram. Hoe werd de pijn verdeeld over de verschillende departementen, bevolkingsgroepen, politieke partijen? Wat werd er gerealiseerd? Bij de eindafrekening kunnen de verkiezingsuitslagen van 25 juni 1952 niet helemaal buiten beschouwing blijven. In verkiezingstijd werd bovendien de balans opgemaakt door pers en parlement, zowel financieel-economisch als politiek: mislukkingen werden gesignaleerd, ministers werden gewogen. Deelde het kabinet nog cadeautjes uit kort voor sluitings-tijd of tilde het juist zaken over de verkiezingen heen?

Het arsenaal van klassieke eenvoud

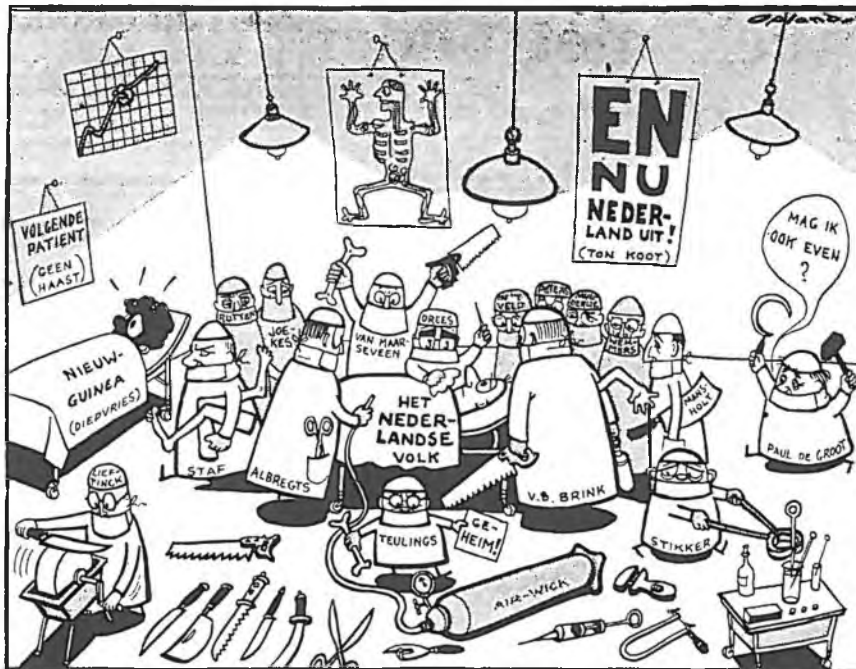
De maatregelen waarmee het kabinet het tij wilde keren werden gekarakteriseerd als 'een arsenaal van klassieke eenvoud'.¹³ Het bevatte drie wapens: een daling van het reële inkomen, het sluitend maken van de rijksbegroting ondanks extra uitgaven voor defensie en het duurder maken van krediet.¹⁴ Vooral KVP-minister J.R.M. van den Brink had zich sterk gemaakt voor dit soort indirecte of globale maatregelen. PvdA-minister van Financiën P. Lief-tinck was veel pessimistischer. Hij bleef voorstander van direct overheidsingrijpen en fysieke controles zoals invoerrestricties, distributiemaatregelen en prijsbeheersing. Beide recepten mikten op bestedingsbeperking, importvermindering en inflatiebestrijding, maar het voorstel-Van den Brink leek gunstiger voor de export. De Nederlandse loonkosten werden immers gedrukt, terwijl het achterwege blijven van importrestricties geen retorsiemaatregelen

Hoofdstuk XIV

zou uitlokken. De KVP won uiteindelijk, maar moest twee belangrijke concessies doen: een snel in te voeren lastenverzwaring voor niet-loontrekkers en het voortbestaan van voedselsubsidies tot een bepaald plafond.¹⁵ De politieke strijd onder Drees II zou vooral gaan om de rechtvaardige verdeling van de offers voor Korea. Het duurde lang voor de PvdA haar verlies nam.¹⁶

De regering werd in verschillende kranten gecompimenteerd met de 'hechte lijn en strakke bouw' van het gepresenteerde program en met 'de logische conceptie' die eraan ten grondslag lag.¹⁷ Opvallend waren allerlei morele kwalificaties: sober, zware offers, verpauperisering, vastenbrief, hongerprogram. De problemen van de Nederlandse volkshuishouding anno 1951 werden aangepakt volgens een streng program met kille cijfers, voorzien van een toelichting in economenjargon (bestedingsbeperking, ruilvoet, rationalisering, monetair evenwicht etc.). De term 'bestedingsbeperking' en de methode van macro-economische sturing wezen op een Keynesiaanse aanpak van de Koreahaussie¹⁸, maar de reële loondaling, het streven naar begrotings-evenwicht en de verhoging van de defensie-uitgaven deden vooral denken aan de politiek van Colijn uit de jaren dertig. Het was vooral een calvinistisch program!

IN DE OPERATIEKAMER

CHIRURG DREES: „Nu even diep ademhalen”

karikatuur Opland, de Volkskrant, 19 maart 1951

Waar vielen de klappen? Ten eerste: de loontrekkers zouden 5% in koopkracht achteruitgaan. De regering kreeg hiervoor kort na de regeringsverklaring groen licht van de 'bona fide vakcentralen'. Op 24 maart werd bekend dat de lonen 5% zouden stijgen tot een maximum van f 200 per jaar, hetgeen de stijging van de kosten van levensonderhoud sinds september 1950, mede als gevolg van een drastische verlaging van de voedselsubsidies, maar voor de helft compenseerde. De regering beloofde dat ouden van dagen en grote gezinnen enigszins ontzien zouden worden. Dat liet even op zich wachten. Van den Brink werd in het parlement meteen geconfronteerd met een interpellatie over het prijsbeleid, aangevraagd door de PvdA (de interpellatie-Nederhorst). De partij bekritiseerde de indirecte methode en pleitte voor een prijsstop en fysieke controles, maar die strijd had zij tijdens de formatie al verloren. Resultaat: een onnodige nederlaag.

Op 2 april 1951 maakte Lief tinck een aantal belastingverhogingen bekend 'in verband met de bijzondere uitgaven voor defensie'. Dit was een nadere uitwerking van het regeringsprogram. De lastenverzwaring moest vooral de beter gesitueerden treffen. Een belangrijke overweging was dat de laagste inkomens zwaarder getroffen werden door prijsstijgingen van eerste levensbehoeften. Het voorgestelde pakket (o.a. verhoging van de vennootschapsbelasting, de inkomstenbelasting op bedrijfswinst, het successierecht, de vermogensbelasting, de motorrijtuigenbelasting en de omzetbelasting op luxeartikelen) moest tot een 'harmonische verdeling van de uit de buitengewone omstandigheden voortvloeiende lasten' leiden.¹⁹ Kortom: elk zijn aandeel in de nationale versobering.

De politieke strijd rondom deze belastingvoorstellen in de zomer van 1951 was het meest kritieke moment in het bestaan van het kabinet-Drees II. Formateur Romme wees erop dat een aantal van Lief tincks voorstellen niet rustte op het regeerprogram.²⁰ De VVD en een deel van de CHU - twee regeringspartijen - steunden Lief tinck niet, terwijl de PvdA klaagde dat ondernemingswinsten en particuliere investeringen vrijwel ongemoeid werden gelaten. Dat laatste was een heikel punt omdat het afkomen van extra winst en het afknijpen van investeringen de export nadelig konden beïnvloeden. Het regeerprogram schreef juist 'doelmatige stimuli' voor ter verhoging van de productie. Arbeiders en uitkeringstrekkers hadden natuurlijk ook minder uitwijkmogelijkheden dan ondernemers, vooral wanneer het ging om exporteurs naar dollargebieden. Particuliere ondernemers grepen weliswaar naast de 5%-compensatie van 24 maart, maar hun inkomens waren gedurende de Koreahaussé vaak met meer dan 5% gestegen. Ambtenaren, pensioentrekkers en uitkeringsgerechtigden volgden de loonarbeiders en gesalarieerde werknemers. Een aantal groepen werd 'vergeten': bepaalde categorieën ouden van dagen, arbeidsongeschikten, charitatieve fondsen en andere vaste inkomensstrekkers.²¹

Particuliere investeringen werden enigszins afgeremd door een discontoverhoging van De Nederlandsche Bank en kwantitatieve kredietrestricties,

Hoofdstuk XIV

ofwel indirecte controle via duurder krediet. Het systeem van kredietcontrole, op 1 januari 1951 als noodmaatregel ingevoerd, moest een stevige juridische basis krijgen in de Wet Toezicht Kredietwezen, die Lieftinck op 6 november 1951 in de Tweede Kamer verdedigde. Opnieuw wilden regeringspartijen VVD en CHU dit stuk 'staatsocialisme' niet fiatteren, terwijl de PvdA hoogst verontwaardigd was dat 'de bankiers hun aandeel weigeren, nadat de arbeiders hun 5%-offer hebben gebracht'. Een compromis van kabinetsformateur Romme, waarin de nadruk werd gelegd op de woorden 'noodverband' en 'tijdelijk', haalde met moeite het *Staatsblad*. De particuliere investeringen werden overigens ook afgeremd door maatregelen betreffende het inhalen van belastingachterstanden en door temporisering van de in 1950 ingevoerde methode van vervroegde afschrijvingen.

De zwaarste klappen moest de overheid zelf incasseren. Defensie vormde een uitzondering. Dit departement kreeg f 2 miljard extra, uit te smeren over vier jaar. Aan alle andere sectorministeries werden aderlatingen voorgeschreven, aan de een wat meer dan de ander. In het regeerprogramma stond dat f 300 miljoen geschrapt zou worden van het totale bouwprogramma, waarbij de woningbouw zo veel mogelijk ontzien zou worden. Gemeentelijke investeringen zouden aan een strenge controle onderworpen worden. Investeringsin de sector Verkeer en Waterstaat werden bij voorkeur uitgesteld.²²

De minister van Financiën lanceerde daarnaast op 19 april 1951 concrete bezuinigingsplannen. Hij stuurde een nota naar de Tweede Kamer waarin de pijn - bijna f 200 miljoen - over vele beleidsterreinen verdeeld werd.²³ Het Landbouw Egalisatiefonds (LEF), waaruit de subsidies op levensmiddelen - vooral brood en consumptiemelk - werden betaald, moest f 45 miljoen inleveren.²⁴ Dit offer zat verdisconteerd in de al genoemde reële loondaling. Ook de boeren waren hiervan de dupe. Hun producten werden duurder, dus de vraag ernaar zou enigszins afnemen. Bovendien daalde de subsidie op veevoer, uit het LEF betaald. Uitstel van de subsidiëring van het kleuteronderwijs leverde f 10 miljoen op. Met de kinderbijslagregeling voor kleine zelfstandigen en de Werkloosheidswet gebeurde hetzelfde, opbrengst: f 23,5 miljoen. Flink bezuinigd werd er verder bij de politie en de marechaussee (bijna f 5 miljoen), bij de Rijkswerkplaatsen (f 2 miljoen), bij de PTT (f 14 miljoen), op waterstaatkundige verbeteringen (f 2 miljoen), op demobilisatievoorzieningen (f 2,3 miljoen) en op oorlogsschade-uitkeringen (f 45 miljoen, vanwege vertraagde uitbetaling). Verhoogde efficiency moest f 25 miljoen opleveren. Daarnaast werden nog ongeveer tachtig kleine posten genoemd, die verschillende groepen troffen: gevangenen, universiteiten, boeren etcetera. Aan allerlei andere zaken wilde de overheid ongeveer hetzelfde bedrag besteden als het jaar daarvoor. Gegeven de stijgende prijzen betekende dit een relatieve achteruitgang. Deze 'klappen' bleven vaak onzichtbaar. Een aantal ervan werd in het parlement heftig bestreden: de gelijkblijvende subsidies voor kunst en cultuur bijvoorbeeld, de slepende kwestie van het ef-

fectenrechtsherstel, vluchtelingenhelp, beroepskeuzevoorlichting, de ontwikkeling van de televisie, de fiscale vrijstelling voor ouden van dagen.

Er werd ook *extra* geld uitgetrokken voor niet-militaire uitgaven: f 69 miljoen looncompensatie voor ambtenaren, f 76 miljoen 'afwikkelingskosten'-Indonesië (inclusief f 29 miljoen voor de overbrenging en huisvesting van Ambonese KNIL-militairen), f 5 miljoen voor tweehonderd huizen op Nieuw Guinea, f 2 miljoen voor NV Fokker, f 1 miljoen voor hulp aan Korea en een twintigtal kleinere posten.²⁵ Uitgezonderd de afrekeningen van de Indische kwestie hadden deze extra uitgaven vaak direct of indirect met 'Korea' te maken. Daardoor werd een alternatieve aanwending verhinderd.

Al met al leidde het 'arsenaal van klassieke eenvoud' dat de regering in maart en april 1951 presenteerde²⁶ tot drukkende lasten, verdeeld over alle bevolkingsgroepen. Een buitenlandse staatsman zei hierover tegen Drees: '(...) dat zou bij ons onmogelijk zijn geweest; het zou tot een revolutie hebben geleid.'²⁷ De Nederlandse arbeiders bleken echter even gezagsgetrouw en van calvinisme doordeesemd als andere bevolkingsgroepen. De angst voor het rode gevaar was groot en de acties van de communistische vakbond EVC kregen nauwelijks bijval. Het was van cruciaal belang dat de 'bonafide' vakbeweging akkoord was gegaan met een reële loonsverlaging van 5%. De reële lonen zouden tot 1954 onder het niveau van 1949 blijven!²⁸ Arbeidsonrust bleef uit. De leiding van de vakbeweging nam haar verantwoordelijkheid en toonde 'gezonde burgerzin'. Indien de PvdA buiten het kabinet was gehouden zou dat waarschijnlijk nooit gebeurd zijn. Romme wist dat. De PvdA eiste wel dat de offers billijk verdeeld werden en dat de levensstandaard niet mocht dalen beneden het punt waar de communisten de wind in de zeilen zouden krijgen.²⁹ Dat leidde tot politiek vuurwerk in de periode Drees II.

De pijn verdeeld per departement

Volgens het noodplan-Drees II moesten de 'civiele' overheidsinvesteringen voor miljoenen aan banden worden gelegd met het oog op de bestedingsbeperking, terwijl er ook flink bezuinigd moest worden om de begroting in evenwicht te krijgen. Verslechtering van de betalingsbalanspositie tussen maart en juni 1951 leidde tot het regeringsbesluit deze plannen versneld uit te voeren.³⁰ Deze last van Korea drukte, zoals gezegd, op het ene departement zwaarder dan op het andere. Hieronder volgt een overzicht waarin ook aandacht wordt besteed aan een aantal beleidsaspecten die weinig hinder ondervonden van de voorgenomen maatregelen. Het beeld per departement wordt dan wat completer.

Verkeer en Waterstaat, een 'technisch' departement met grote kapitaaluitgaven, werd waarschijnlijk het zwaarst getroffen. Woningbouw bijvoorbeeld had toch altijd meer prioriteit dan het aanleggen van wegen of de op-

Hoofdstuk XIV

lossing van het verziltingsprobleem. Geld voor het bouwen van gevangenissen of boerderijen werd ook geschrapt, maar dat betrof relatief kleine bedragen op het totale justitie-, respectievelijk landbouwbudget. Uiteindelijk bleek de investeringsbeperking van korte duur: in 1952 was er voor Verkeer en Waterstaat weer extra geld. De partijloze minister H. Wemmers voerde zijn karwei loyaal uit. Na jaren van voorbereiding onder zijn voorgangers wist hij ook een aantal vervoerswetten van fundamentele, ordenende aard door het parlement te loodsen. De Tweede Kamer had inmiddels alle scherpe, centralistische kantjes van de ontwerpen afgeschaafd. Wemmers had daar geen moeite mee. Het rigide dirigisme, zo noodzakelijk tijdens de wederopbouw, had zijn langste tijd gehad.

Het ministerie van *Wederopbouw en Volkshuisvesting* moest ook flink inleveren. De klap kwam hier zwaarder aan dan bij Verkeer en Waterstaat omdat de woningnood algemeen als volksvijand nummer één werd beschouwd. Het besluit van de regering om duizenden woningen minder te bouwen dan gepland - 40.000 woningen in 1952³¹ betekende een vermindering met 10.000! - lag alle partijen, maar vooral de PvdA zwaar op de maag. De partij had tevergeefs gestreden voor een directe investeringscontrole in de particuliere sector naast de investeringsbeperkingen in de overheidssector. Bovendien werd het beleid uitgevoerd door een PvdA-minister, J. in 't Veld. Uit inkomenspolitieke overwegingen hield de regering ook nog vast aan lage huren. Hierdoor werd de particuliere woningbouw afgeremd. Onder grote maatschappelijke en parlementaire druk, met de verkiezingen in het vooruitzicht, werd het belang van de woningbouw op gelijke hoogte geplaatst met dat van de defensie en de industrialisatie. Dit gebeurde pas in 1952 onder gunstiger economische omstandigheden. Toen bleek ook dat de woningbouw niet zo zwaar geleden had als gevreesd was.

De acute nood waarin de woningbouw zich in de zomer van 1951 bevond hing samen met de onmogelijkheid voor gemeenten om krediet te krijgen. Lieftinck liet dat niet toe. Uit monetaire, macro-economische overwegingen hield hij ook het Gemeentefonds op slot. Dit speelde niet alleen bij *Wederopbouw*, maar ook bij *Binnenlandse Zaken*. Een investeringscommissie, die werkte met niet gepubliceerde richtlijnen, moest de minister in de rug steunen. Een dwangregeling in de vorm van een investeringswet, herhaaldelijk door Lieftinck in de REA bepleit, bleef de dreigende stok achter de deur. De wet Financiële verhouding tussen Rijk en gemeenten kneep de investeringsmogelijkheden af: de geldkraan voor gemeenten werd dichtgedraaid. Deze vorm van dirigisme greep diep in in de gemeentelijke autonomie en bleek méér dan een tijdelijke noodmaatregel.

Verder stond op het typisch bestuursdepartement van *Binnenlandse Zaken* veel regelgeving in het teken van de Koude Oorlog. Het psychologisch effect van 'Korea' was voor dit departement zeker zo belangrijk als het financiële. De wet Bescherming Burgerbevolking kwam tot stand ondanks zware kritiek uit het parlement. De regering hield namelijk stevig vast aan haar

standpunt dat er geen geld was om alle atoomschuilkelders te bouwen die de Kamer wilde. Er werd ook een wet aangenomen waarin de burgerlijke staat van beleg geregeld werd (de wet Buitengewone bevoegdheden burgerlijk gezag). Gedurende de behandeling van dit ontwerp wist de Kamer een aantal extra rechtswaarborgen te verkrijgen. Regeringsmaatregelen tegen het communistische gemeentebestuur van Finsterwolde kregen kamerbrede steun, behalve van de CPN natuurlijk. Hetzelfde gold voor het verbod voor ambtenaren lid te zijn van communistische verenigingen. De Nederlandse geheime dienst was na 'Korea' natuurlijk zeer alert. Ten behoeve van de parlementaire controle werd op 25 maart 1952 een vaste commissie voor de BVD ingesteld, een geheime raad zonder communisten.³² Bij de behandeling van een aantal voorstellen voor Grondwetswijziging in februari 1952 nam de Tweede Kamer ook nog een motie-Romme aan waarin de regering opgeroepen werd maatregelen te nemen tegen 'revolutionaire volksvertegenwoordigers'.

Met de partiële Grondwetsherziening die na de verkiezingen van 1952 haar beslag moest krijgen, wilde KVP-minister J.H. van Maarseveen zich profileren. Hij nam erg veel hooi op de vork. In november 1951 overleed hij op 57-jarige leeftijd aan de gevolgen van een hartstilstand. Zijn opvolger L.J.M. Beel verdedigde de voorstellen in het begin van 1952. De Kamer trok bijna twee weken uit voor brede, principiële discussies. De oogst was gering en zou pas in een volgende periode in wetgeving omgezet worden.³³ Er was een opmerkelijke rol weggelegd voor de senaat, die drie van de vijf overgebleven voorstellen verwierp!³⁴ Het debat vormde een belangrijke uitzondering op de regel dat Drees II enkel in de schaduw van Korea opereerde. 'Korea' had in dit geval zelfs het positieve effect dat de behandeling van de rijksbegroting in zijn geheel vóór het kerstreces was afgerond, zodat de Kamer de tijd kon nemen over dit soort bijzondere onderwerpen uitgebreid van gedachten te wisselen.

Ambtenaren- en pensioenzaken slokten veel tijd op van Van Maarseveen en Beel. Traditioneel werd hier door het parlement veel aandacht aan besteed. De ontwikkelingen op dit terrein in de periode-Drees II volgden het regeringsbesluit van maart 1951 om de stijging van de kosten van levensonderhoud voor de helft te compenseren, een Korea-effect. Andere ambtenarenzaken werden 'commissoriaal gemaakt', dus op de lange baan geschoven.

Sociale Zaken verkeerde voortdurend in de ban van Korea. Door de nood gedwongen brak het departement in maart 1951 met het beleid prijsstijgingen volledig te compenseren in de lonen. Sociale Zaken bleek omstreeks 1951 een post van minder strategisch belang dan Algemene Zaken, Financiën of Economische Zaken. A.M. Joekes (PvdA) en zijn staatssecretarissen werden als het ware vermalen tussen de keiharde eisen van Drees, Lieftinck en Van den Brink en de kritiek van parlement en vakbeweging. Na hun concessie in maart bleef de vakbeweging onwrikbaar op het standpunt staan dat volledige compensatie geboden moest worden voor elke cent die men ingeleverd

had boven het overeengekomen percentage van 5. Dit verkleinde het speelveld voor de regering en leidde in januari 1952 bijvoorbeeld tot het 'absurde loonrondje' van 11% van één weekloon. De door de regering beloofde extra maatregelen voor de ouden van dagen en de grote gezinnen lieten even op zich wachten en stelden uiteindelijk niet veel voor: de vooruitgang was niet meer dan evenredig aan de loonstijging. Het kabinet zocht de compensatie bij voorkeur eerder in de fiscale dan in de sociale sfeer. De PvdA maakte zich traditioneel vooral sterk voor het staatspensioen (nieuwe sociale-zekerheidswetgeving), de KVP voor meer kinderbijslag. Joekes moest de uitvoering van de kinderbijslagregeling voor zelfstandigen en de invoering van de Werkloosheidswet temporiseren uit bezuinigingsoverwegingen. Toen in het begin van 1952 de werkloosheid steeg als gevolg van de forse beperking van de bouwbedrijvigheid, leidde dat tot een accentverschuiving in het beleid: verhoging van de uitgaven voor openbare werken, verhoogde bouwactiviteit en belastingverlagingen.³⁵ Sociale Zaken kreeg meer lucht.

De bewindslieden van Sociale Zaken boekten in de periode-Drees II ook een aantal successen op wetgevend gebied. Het betrof organisatievraagstukken ten aanzien van de uitvoering van sociale-zekerheidswetten, de volksgezondheid en emigratie. Rode draad in de discussies hierover was niet 'Korea', maar de spanning tussen overheid en particulier initiatief. Dat gold ook voor de kwestie van de subsidiëring van particuliere bureaus voor beroepskeuzevoorlichting. Joekes boog uiteindelijk voor de wensen van een confessionele kamermeerderheid - meer ruimte voor het 'zelfdoen' door het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties -, tot ongenoegen van zijn eigen partij.

De positie van S.L. Mansholts departement, *Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening*, was in principe vergelijkbaar met de positie van Sociale Zaken. Er werd flink gekort op de voedselsubsidies uit het Landbouw Egalisatiefonds, maar dit leidde juist tot versnelling van een politiek waarvoor al eerder gekozen was. Er was geen sprake van een breuk, zoals bij Sociale Zaken. Het 'groene front' in het parlement steunde de minister. De gedupeerde consument richtte zich tot Joekes of Van den Brink, maar Mansholt bleef niet helemaal in de luwte. Hij werd bijvoorbeeld stevig geïnterpelleerd over de broodprijs, vooral omdat de maximumprijs van het regeringsbrood voor de bakkers niet lonend bleek. Aan bezuinigingen op uitgaven ter verbetering van de landbouwstructuur ontkwam het ministerie niet, hoewel een aanzienlijk deel van eerder toegezegde Marshallhulp behouden kon blijven. In het parlement werd verder principieel gediscussieerd over het achterblijven van grond- en pacht prijzen bij de gestegen kosten van levensonderhoud en over plannen voor een gemeenschappelijke Europese markt als afzetgebied voor Nederlandse landbouwproducten. 'Korea' stimuleerde de meningsvorming op beide terreinen.

Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen had relatief weinig last van de ingrijpende maatregelen die voortvloeiden uit het regeerprogramma: de subsidië-

ring van het kleuteronderwijs werd op de lange baan geschoven; de uitgaven voor cultuur werden bevroren; scholenbouw werd uitgesteld; de invoering van de televisie kwam moeizaam tot stand. Minister Rutten presenteerde een nota over onderwijsvernieuwing, een belangrijk stuk dat geen enkel verband met Korea had. Er werd onder Drees II ook principieel van gedachten gewisseld over schoolgeldheffing. De invloedrijke vaste kamercommissie voor Onderwijs speelde een prominente rol bij de totstandkoming van de Kweek-schoolwet, een debat over ordening in de wereld van de onderwijsakten dat uitmondde in een amendementenfestival (twintig stuks).

Bij *Justitie* moesten politie, rechterlijke macht, jeugdzorg en gevangeniswezen veren laten in verband met Korea. Het departement ging er niet onder gebukt. Er kwam wetgeving tot stand onder invloed van de Koude Oorlog (de wet Oorlogsstrafrecht 1952), terwijl een door CHU-minister H. Mulderije ontketend zedelijkheidsoffensief het toepasselijke etiket 'morele herbewapening' opgeplakt kreeg. Belangrijke ontwerpen van fundamentele aard haalden het *Staatsblad*, nadat er jarenlang aan gesleuteld was: Pleegkinderenwet, Beginselenwet Gevangeniswezen, Advocatenwet. De nasleep van de Tweede Wereldoorlog had evenmin met het noodprogram van doen, maar vergde veel van het departement. Tijdrovend waren de discussies over gratiëring van oorlogsmisdadigers, de confiscatie van vijandelijke, Duitse vermogens en de zaak-Menten.

Het ministerie van *Uniezaken en Overzeese Rijksdelen* verwerkte de nasleep van de soevereiniteitsoverdracht. Het fungeerde als bewindvoerder van de boedel van het failliet verklaarde Nederlands-Indië. Korea kwam er niet aan te pas. Dat plaatste het departement misschien een beetje buiten de politieke realiteit. Nieuw-Guinea was tijdens de kabinetsformatie in de ijskast geschoven, tot ongenoegen van Uniepartner Indonesië. De Unie kwam niet uit de verf, omdat de Indonesiërs alsmaar aandrongen op wijziging van gemaakte afspraken. De regering weigerde toe te geven aan eisen van Ambonese KNIL-militairen en gedupeerde Nederlanders die als ambtenaar aan Indonesië waren overgedragen. Parlementaire druk om meer hulp en volwaardige garanties had geen succes. De staatssecretarissen L. Götzen en N.S. Blom gaven niet toe. Minister L.A.H. Peters bemoeide zich vooral met de West. Goede afspraken moesten daar een debacle als in Indonesië voorkomen. In de periode-Drees II lukte dat niet. De tweede Ronde-Tafelconferentie tussen Nederland, de Nederlandse Antillen en Suriname werd op 28 mei 1952 onderbroken zonder dat overeenstemming bereikt was.

Buitenlandse Zaken leed geen pijn vanwege Korea. Het beleid bleef gericht op Atlantische samenwerking en Europese economische integratie. Korea bracht daarin geen verandering. Het leidde wel tot een inflatie van het openbaar debat in de Kamer. De vaste kamercommissie ontving gedetailleerde informatie in besloten kring, zonder communisten, bijvoorbeeld over de voorbereiding van de EGKS en de EDG. Er was volop ruimte voor principiële discussies over de rol van het parlement inzake het buitenlands beleid en

Hoofdstuk XIV

over de beste methode om tot Europese integratie te komen. Minister D.U. Stikker (VVD) prefereerde de intergouvernementele weg. Hij typeerde zich zelf, met enige nuance, als Atlanticus. In het parlement voerde een vaag soort federalisme de boventoon. Het stond sceptisch tegenover de op voorstel van Nederland in het EGKS-verdrag geïntroduceerde Raad van Ministers, een centraal orgaan dat het supranationale element moest temperen. De Tweede Kamer veroordeelde het gebrek aan enthousiasme bij de regering voor de Europese Defensie Gemeenschap. Het ministerie kende deze jaren tenslotte ook 'nasleep'-kwesities: het vredesverdrag met Japan, beëindiging van de staat van oorlog met Duitsland.

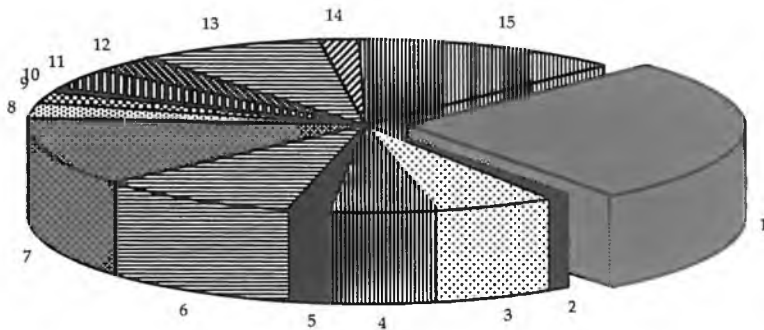
Financiën, Economische Zaken, Algemene Zaken (Drees' coördinatiecentrum) en *Oorlog en Marine* waren de sterke partijen op de begrotingsmarkt, die bepaalden hoe het beleid werd ingekleurd. Oorlog en Marine kreeg het meest. Het volgende overzicht, ontleend aan de Rijksbegroting voor 1952, illustreert dat.

De begroting van de lopende uitgaven voor 1952 ingedeeld naar onderdelen van staatszorg³⁶

(Tussen haken staan de procentuele veranderingen ten opzichte van de begroting voor 1951)

taak	in miljoenen	in procenten
1 defensie	1241	28,1 (+ 3,8)
2 buitenlandse betrekkingen	47	1,1 (+ 0,1)
3 algemeen bestuur, Indonesië, Overzeese Rijksdelen	253	5,7 (- 0,1)
4 politie en justitie	212	4,8 (+ 0,3)
5 pensioenen en wachtgelden	88	2,0 (+ 0,3)
6 onderwijs en cultuur	452	10,3 (+ 1,1)
7 sociale voorzieningen, emigratie, volksgezondheid	556	12,6 (+ 1,0)
8 subsidies op levensmiddelen	110	2,5 (- 0,2)
9 landbouw en visserij	75	1,7 (-)
10 handel en nijverheid	43	1,0 (+ 0,1)
11 verkeer en waterstaat	154	3,5 (+ 0,3)
12 volkshuisvesting	144	3,3 (+ 0,9)
13 herstel oorlogsschade	381	8,6 (- 1,9)
14 afschrijvingen	90	2,1 (+ 0,2)
15 rente nationale schuld	<u>561</u>	<u>12,7 (+ 0,9)</u>
totaal	4407 (-7,2%)	100,0 (+ 6,8) ³⁷

Behalve deze lopende uitgaven waren er voor 1952 nog 843 miljoen uitgaven van duurzaam nut begroot (-31,4%) waarvan 259 voor defensie (-25,2%). Zo kwam het totaal voor defensie dus op 1,5 miljard.

De opbouw van de defensie kreeg ruim baan onder de energieke leiding van minister C. Staf (CHU), een uitstekend organisator. Op de begroting prijkte een enorm bedrag. In de zomer van 1951 werd dit onder Amerikaanse druk zelfs nog verhoogd met f 600 miljoen tegenwaardegelden. Besteding ervan was een utopie. De regering werd min of meer gedwongen tot opportunisme omdat zij de beloofde dollars absoluut nodig had om het Nederlandse betalingsbalansprobleem op te lossen. Ook bij Oorlog en Marine was de schaduwzijde van Korea in het parlement te merken. De discussie in de besloten Defensiecommissie verving het openbaar kamerdebat. In de zaal van de Tweede Kamer ging het enkel om details en communistische scheldpartijen. De informatie die de Defensiecommissie kreeg, was bovendien onvoldoende. De regering kon geen helderheid verschaffen over de NAVO-strategie voor Nederland, zij bracht voortdurend onvoldoende toegelichte wijzigingen aan in de opbouwplannen en zij moest zich vaak verontschuldigen voor matige prestaties van de landmacht tijdens oefeningen. Dat een kamermeerderheid hiermee genoeg nam, kan enkel uit de nood der tijden verklaard worden.

Het 'arsenaal van klassieke eenvoud' uit het regeringsprogramma, de nadere invulling en de bijstelling daarvan in de periode van 15 maart 1951 tot 2 september 1952 werden ontworpen door Van den Brink, Liefstinck, Drees en hun adviseurs. De methode van sturing door middel van indirect ingrijpen kwam uit de koker van *Economische Zaken*. Deze aanpak paste in het voorwaardescheppend industrialisatiebeleid dat dit departement sinds 1948 voerde. Van den Brink was primair geïnteresseerd in exportgroei: belemmeringen moesten worden opgeruimd; de Nederlandse productie moest goedkoper. Niettemin zag de regering zich op 1 augustus 1951 toch genoodzaakt om binnen de Europese Betalingsunie minder snel tot verdere liberalisatie

Hoofdstuk XIV

over te gaan en om in Beneluxverband tijdelijk een aantal beschermingsmaatregelen te treffen!³⁸

Lieftincks financiële manipulaties ondersteunden het beleid. De minister van *Financiën* had misschien het liefst de grenzen tijdelijk willen sluiten om eerst intern financieel en monetair orde op zaken te stellen. Hij geloofde aanvankelijk niet in een krachtige vraag vanuit het buitenland naar goedkopere Nederlandse producten, een premisse waar Van den Brink wèl van uitging. Lieftinck gaf uiteindelijk toe vanwege de beloofde dollars, maar hij vond inflatiebestrijding waarschijnlijk belangrijker dan exportvergroting. Aan hem kan deze passage uit het regeerprogram worden toegeschreven: 'Grondslag voor de financiële en economische politiek blijft de handhaving van het monetaire evenwicht, terwijl het gehele Regeringsbeleid erop gericht zal zijn de tekorten op de betalingsbalans weg te werken.'³⁹ Zijn belastingvoorstellen beoogden de lasten rechtvaardiger te verdelen, ook over beter gesitueerden. Drees steunde dit voorstel uit politieke overwegingen. Het draagvlak voor het program onder de bevolking zou erdoor vergroot worden. Waarschijnlijk had de minister van Financiën ook nog een verborgen agendapunt: het creëren van belastingoverschotten zodat de hausse op Keynesiaanse wijze gedempt werd. De werkelijke ontvangsten in 1951 (f 4,6 miljard) zouden de ramingen uit de oorspronkelijke miljoenennota overtreffen met maar liefst f 1 miljard.⁴⁰ Met het budgetrecht van de Kamer was het dus zeer treurig gesteld! Lieftinck koos krachtig stelling tegen alle aandrang van collega-ministers of uit de Kamer om bepaalde uitgaven te verhogen. Pas in de loop van 1952 liet hij de teugels enigszins vieren, toen de bestedingsbeperking te dreigde door te slaan en de werkloosheid snel toenam. De minister kon dit doen omdat hij, zoals gezegd, ruim bij kas zat.

Lieftinck was alom tegenwoordig, ook in het parlement. Het tellen van de kolommen in de *Handelingen* van de Tweede Kamer in de periode van 17 maart 1951 tot aan de verkiezingen van 25 juni 1952 levert de volgende 'hitlijst' op:

bewindsman	aantal kolommen ⁴¹
Lieftinck	339
Van den Brink	145
Joekes	117
Mulderije	113,5
Van Maarseveen/Beel	110,5
Drees	96
Rutten	91,5
Mansholt	81
Wemmers	80
Teulings	76,5
Staf	69,5
Stikker	61,5
In 't Veld	60
Albregts	32
Peters	31

De extreem hoge score van Lief tinck en de plaats van Van den Brink zijn typerend voor de periode-Drees II. Op beide beleidsterreinen werden bovendien een aantal 'orderingswetten' door het parlement gelooft waaraan jarenlang gesleuteld was: de Wet op de Assurantiebemiddeling, de Winkelsluitingswet (incl. een twintigtal amendementen), ontwikkelingsplannen voor achtergebleven gebieden en de Wet Toezicht Kredietwezen.

De *behandeling* van laatstgenoemde wet stond geheel in het teken van Ko-reacrisis en regeerprogram. Dit gold overigens voor het leeuwendeel van hetgeen Drees II tot stand bracht. Daarnaast kunnen de volgende categorieën onderscheiden worden: 'nasleep' (vooral bij Uniezaken en Justitie, het Verdrag met Japan (Buitenlandse Zaken), het effectenrechtsherstel (Financiën), ambtenarenzuivering), 'ordering' (centralistische wetsontwerpen uit een eerdere periode die door het parlement werden uitgekleeft in minder dirigistische richting) en 'vernieuwing' (onderwijsnota, Europese eenwording, partiële grondwetsherziening; knopen werden hierover niet doorgesneden, het draaide om oordeelsvorming). Het beeld van het *single issue*-kabinet moet dus worden genuanceerd. In werkelijkheid speelden talloze andere, meer en minder belangrijke *issues*.

Kenschets van het kabinet-Drees II

Schijn van nieuwheid

Was er sprake van een breuk of continuïteit? Het kabinet-Drees II was een brede-basis-kabinet zoals zijn voorganger. Het bestond uit vijftien ministers: 6 KVP, 5 PvdA, 1 VVD, 2 CHU en 1 partijloos. De zetelverdeling onder Drees-Van Schaik was vrijwel identiek, alleen zaten daarin slechts één CHU-man en twee partijlozen. Er kwamen vijf nieuwe gezichten: Mulderije (CHU, Justitie), Staf (CHU, Oorlog en Marine), Wemmers (partijloos, Verkeer en Waterstaat), Peters (KVP, Uniezaken en Overzeese Rijksdelen) en Albrechts (KVP, zonder portefeuille). De ervaren KVP-politicus en vice-premier J.R.H. van Schaik was de enige zwaargewicht die het veld ruimde. Zijn eigen partij had hem graag als waakhond naast een PvdA-premier gezien, maar hij had zich sinds 1948 veel meer geprofileerd als Drees' souffleur inzake de opstelling van de KVP-fractie bij gevoelige dossiers. De depolitiserende inbreng van Van Schaik, een van de weinige KVP'ers met voldoende prestige om Romme te trotseren, was kenmerkend geweest voor het kabinet-Drees-Van Schaik. Formateur Romme brak in 1951 bewust met deze praktijk. De compensatie voor de KVP bestond uit het REA-lidmaatschap van Teulings en het ministerschap van Albrechts.⁴² De CHU-poot was in Drees II duidelijk versterkt, maar Staf noch Mulderije was een uitgesproken partijganger. De PvdA behield haar sleutelposities. Stikker kon blijven, nadat hij zijn eigen partij voor het blok had gezet met het dreigement zijn lidmaatschap op te zeggen. De druiven waren zuur voor VVD-fractie leider Oud. Formateur

Hoofdstuk XIV

Romme liet de partijloze Wemmers opdraven als exponent van de door Oud bepleite derde macht, een monsterverbond van CHU, ARP en VVD naast KVP en PvdA ter wille van het evenwicht in de politiek. Dat werd door niemand serieus genomen. Kortom, wat de poppetjes betreft was het oude min of meer 'gehandhaafd met een schijn van nieuwheid, in die mate dat de kabinetscrisis zinvol leek'.⁴³

Een ARP-brochure uit 1952 legde de Nederlandse kiezer uit: 'Formeel hebben we na de oorlog vier kabinetten gehad. (...) In feite echter was het een soort kettingkabinet, aangezien de volgende verschijning een voortzetting was van de voorafgaande. De hoofdleiders Drees en Lieftinck zijn steeds dezelfde gebleven en de wisseling van de Ministers die plaats vindt heeft in de koers geen belangrijke veranderingen gebracht.'⁴⁴ Er was op vele gebieden inderdaad sprake van continuïteit, maar de typering kettingkabinet is toch overdreven. Wetgevende arbeid, een zaak van lange adem, gaat immers meestal gewoon door. Hierboven werden de nasleepkwesaties en de ordeningswetten al genoemd. Op een aantal beleidsterreinen bleef men werken langs de lijnen die het kabinet-Drees-Van Schaik uitgestippeld had, simpelweg omdat in het nieuwe program daarover niets opgenomen was. Het stuk van Romme van maart 1951 was een soort van annex bij het oude program en de 'aanvullingen' daarop van het kabinet-Drees-Van Schaik (soevereiniteitsoverdracht, industrialisatienota's, Atlantische samenwerking, liberalisatie, nieuwe landbouwpolitiek etcetera), een annex bestaande uit het klassieke arsenaal ten behoeve van het betalingsbalansevenwicht en de ijskastformule voor Nieuw-Guinea. De Koude-Oorlogssfeer was evenmin nieuw, maar kwam onder Drees II vaker tot uitdrukking in wettelijke maatregelen. Wat dit betrof was het ook meer een oogstkabinet dan zijn voorganger. Zelfs de impasse rond het defensiebeleid was al onder het oude kabinet doorbroken. Drees II borduurde hier op voort. Ook hier dus: continuïteit.

In het parlement was eveneens weinig 'nieuwheid' te bespeuren. Er waren geen verkiezingen geweest; de politieke verhoudingen in het parlement bleven vrijwel dezelfde. Het enige opmerkelijke feit was dat VVD en CHU in juli 1951 een Eerste-Kamerzetel wonnen ten koste van KVP en CPN. De 'derde macht' (ARP, CHU, VVD) kwam daarmee op 17 zetels, genoeg om een voorstel tot Grondwetsherziening te kunnen tegenhouden. De belangrijkste personele wijzigingen onder Drees II waren het PvdA-fractievoorzitterschap van L.A. Donker, de benoeming van de zeer eigenzinnige CHU-coryfee F.C. Gerretson tot lid van de Eerste Kamer en de opvolging van senaatsvoorzitter R. Kranenburg door J.A. Jonkman. De invloed van het parlement wisselde per beleidscluster ('geheime' zaken, de sociaal-economische sector, immateriële zaken), zoals dit ten tijde van Drees-Van Schaik het geval was.⁴⁵ Kwantitatief vond in de periode 1951-1952 een verschuiving plaats binnen het cluster geheime zaken: minder Indonesië, meer defensie. Kwalitatief was het door de regering in diezelfde periode gehanteerde rode potlood op sociaal-economisch gebied 'dwingender' dan vóór 1951. Zelfs als de Kamer er in

slaagde haar zin door te zetten, leidde dit niet tot een structurele wijziging van het beleid, maar tot het aanleggen van een noodverband. Zo werd bijvoorbeeld met kunst- en vliegwerk een deel van het woningbouwprogramma gered. Er lag immers een rigoureuus plan van aanpak, waaraan een kamermeerderheid zich geëngageerd had. In het algemeen was de invloed van het parlement op het beleid daarom nog wat beperkter in de periode 1951-1952 dan in de periode daarvoor. Het politieke bedrijf werd steeds efficiënter, een ontwikkeling die in 1948 begonnen was: meer vaste commissies (voor de Industrie en voor de BVD); een groter aantal mondelinge vragen⁴⁶; vaker rantsoeneren van spreektijd en stemmen bij zitten en opstaan. Het lukte de Tweede Kamer voor het eerst sinds 1946 om de hele begroting voor het kerstreces te behandelen. Aan de andere kant viel op dat het verschijnsel regeringsnota een hoge vlucht nam en dat op menig beleidsterrein niet-gepubliceerde, in het parlement omstreden richtlijnen golden.⁴⁷

Overgenomen uit J. W. Rengelink en I. Mug, *Burgerschap en Burgerzin* (Heemstede 1951) p. 15

Commissie-overleg in 1951

Toch waren er aanzienlijke verschillen. Het kabinet-Drees II was geen restauratie van zijn voorganger, bedoeld om de tijd tot de verkiezingen uit te zitten. Het noodplan en het psychologisch effect daarvan brachten veel meer dan een *changement de décor*. De toon en het karakter van het nieuwe kabinet waren anders. De debatten in het parlement werden levendiger, mede vanwege de naderende verkiezingen. Regering en parlement stonden ook in principe minder vrij tegenover elkaar dan in de periode 1948-1951. Drees-Van Schaik was 'extraparlamentair', een programmakabinet waaraan de fractievoorzitters van de regeringspartijen zich moreel gebonden achtten. Het program van maart 1951 daarentegen had niet alleen de volledige steun van de vier regeringsfracties gekregen, maar ook van de ARP. Bovendien bleef de

Hoofdstuk XIV

formateur in de Tweede Kamer zitten om als leider van de grootste regeringsfractie de uitvoering van zijn program in de gaten te houden.

Andere toon

Wat betreft het program had de PvdA bepaald niet haar zin gekregen. De partij behield haar minister-president en minister van Financiën. De PvdA-fractie verlangde maatregelen in de particuliere sector als aanvulling op de 'eenzijdige' beperkingen uit het program. Zij probeerde vanaf het begin om het kabinet linksom te krijgen, maar moest steeds terugkrabbelen. Al op 4 april 1951 bijvoorbeeld werd de motie-Nederhorst, waarin gepleit werd voor een prijsstop en investeringscontrole, door Van den Brink onaanvaardbaar verklaard. Het stuk verdween van tafel. De VVD daarentegen liet zich aan het program veel minder gelegen liggen. Dat de liberalen op 5 april tegen het KVP-stokpaard van de kinderbijslag voor kleine zelfstandigen stemden, irriteerde de katholieken natuurlijk, maar was niet in strijd met gemaakte afspraken. De opstelling van de VVD bij het debat over het eerder genoemde pakket belastingmaatregelen, van 27 juni tot 13 juli in de Kamer verdedigd door Lief tinck, was ronduit oppositioneel.

Op 14 juli, een dag nadat de Tweede Kamer de belastingvoorstellen had aangenomen, verscheen er zowel in *Het Vrije Volk* als in *Het Parool* een bijzonder fel artikel van de hand van de PvdA-kopstukken J.A.W. Burger, J.J. Vorrink en L.A. Donker. De drie legden een verband tussen de doorgevoerde consumptiebeperking enerzijds en de particuliere investeringsbeperking en lastenverzwaring anderzijds. Zij verweten de KVP dat zij niet méér had gedaan dan voor het belastingpakket te stemmen. Lief tinck had in het debat werkelijk steun moeten krijgen. KVP-woordvoerder A.M. Lucas had zelfs tegen de voorgestelde winstbelasting gestemd. De 'capriolen' van het deel van de CHU dat, ondanks de loyale houding van H.W. Tilanus, had tegengestemd, werden door de drie gehegeld. De opstelling van de liberalen werd scherp afgekeurd. De VVD had bijna elk onderdeel weggestemd, ondanks het feit dat Lief tinck de kabinetskwestie gesteld had. 'Wat is de VVD anders dan oppositie en regering tegelijk, de muiters aan boord van het schip van staat. Zo is geen land te besturen! De ervaring die wij opdoen met de brede basispolitiek van de heer Romme is deze dat zij in de praktijk aan de smalle en zeer smalle kant is. (...) Een rechtervleugel teistert de KVP. Oud reikt de hand aan elke politiek die leidt tot: "Pluk de armen, spaar de rijken." De tegenstellingen worden sterker, het brede basisbeleid verzwakt tot stuurloosheid', aldus de PvdA-leiders.⁴⁸ Met dit opmerkelijke artikel nam een groeiende, openlijke polarisatie tussen de regeringspartijen een aanvang, ofwel: een bijzonder vroege start van de verkiezingscampagne. 'Het is in onze politieke historie niet vaak voorgekomen, dat regeringspartners op dusda-

nige wijze elkaar te lijf gingen', schreef een krant. Romme noemde deze wijze van politiseren 'walgelijk'.⁴⁹

De verscherping van de toon in het politieke bedrijf in de periode 1951-1952 had vooral te maken met het optreden van Lief tinck in de zomer van 1951 en met de eenzijdige uitwerking van de investeringsbeperking (direct ingrijpen in de publieke tegenover globale maatregelen in de private sector). De fiscale maatregelen die de minister wilde nemen werden door de PvdA-fractie beschouwd als *conditio sine qua non* voor verdere regeringsdeelname. Zij kreeg niet voldoende steun voor haar voorstel ondernemingen en hogere inkomens zwaarder te belasten om degenen die in maart rechtstreeks getroffen waren (de loon- en uitkeringstrekkers) tegemoet te komen. De KVP steunde de plannen niet *con amore*, de CHU was verdeeld en de VVD verzette zich principieel. Tegenstemmers uit die regeringsfracties beriepen zich erop op onderdelen 'vrijgehouden te zijn' ten aanzien van de *uitwerking* van het regeerprogramma waarmee zij in maart hadden ingestemd.⁵⁰ *Vrij Nederland* noteerde na het belastingdebat: 'Het bloed van de liberalen in VVD en CHU en als de heer Romme niet oppast ook dat der liberalen in de KVP, kroop waar het niet gaan kon: de klassenstrijd, tot nuchter eigenbelang te herleiden, is herleefd.'⁵¹ Het was geen toeval dat in de periode van april, toen Lief tincks voorstellen bekend werden, tot juli 1951 de KVP-opposant F.J.F.M. Duynstee de wind in de zeilen kreeg. Hij leverde al sinds 1948 ongezoeten kritiek op de rooms-rode samenwerking, maar dat werd vrijwel niet opgepikt.⁵² Dit veranderde na de vorming door Romme van een nieuw kabinet waarin rood opnieuw meeregeerde en na het bekend worden van de lastenverzwaring voor de 'beter gesitueerden'. Overreactie op Duynstees kritiek door de leiders van de katholieke vakcentrale KAB leverde hem extra publiciteit op. Binnen de KVP begon zich steeds duidelijker een rechtervleugel af te tekenen, tot schrik van de PvdA die vreesde dat Romme op een bepaald moment concessies aan rechts zou moeten doen om de KVP bij elkaar te houden. In het al genoemde artikel van Burger, Vorrink en Donker werd daarom ook gewaarschuwd voor 'hetgeen de heer Duynstee voor de geest zweeft'.⁵³

In de Tweede Kamer vonden in november 1951 bij de behandeling van het ontwerp Wet Toezicht Kredietwezen hetzelfde soort schermutselingen plaats als bij de belastingdebatten vijf maanden eerder. Op wetgevend gebied had dit ontwerp in de periode 1951-1952 het meeste stof doen opwaaien.⁵⁴ Lief tinck werd geconfronteerd met hetzelfde front van tegenstanders. Romme dwong hem de wet een tijdelijk karakter te geven en de bevoegdheden van de overheid in te perken. De PvdA ging morrend akkoord, VVD en CHU stemden tegen! De verkiezingsstrijd was begonnen.

Ondanks consensus over de militaire en sociaal-economische doelstellingen van het beleid was er dus volop politieke strijd over de *invulling* ervan. Op andere terreinen kwam het nu en dan ook tot felle, ideologisch gekleurde debatten die de sfeer tussen de coalitiepartners niet ten goede kwamen: over

Hoofdstuk XIV

de geestelijke verzorging door het Humanistisch Verbond, kinderbijslag voor grote gezinnen, het bemoeilijken van echtscheiding, de zondagsluiting van winkels, de rol van de overheid en het particulier initiatief bij de regeling van emigratie, beroepskeuzevoorlichting en de uitvoering van socialezekerheidswetgeving. Drees ontwaarde halverwege 1952 zelfs spelverruwing als een algemeen verschijnsel: 'maatschappelijke tegenstellingen, allereerst op politiek gebied, tekenen zich weer sterk af'; 'toespitsing van de strijd kondigt zich aan'.⁵⁵

Cijfers en prognoses

Opvallend voor de periode 1951-1952 was de dictatuur van statistieken en prognoses. In het tijdperk-Drees-Van Schaik werd de politiek veel meer door juristen beheerst. Dit bleek bijvoorbeeld uit het legistische karakter van de debatten over de soevereiniteitsoverdracht en de PBO. Drees-Van Schaik was nog vaak bezig met het verleden en met 'normalisatie'; Drees II leek meer toekomstgericht. Het beleid van dat kabinet werd vooral gemaakt door de economen van het CPB, de SER, de CEC en de REA. De 'politiek' werd weinig ruimte gelaten om aan de begrotingscijfers te sleutelen. De macro-economische doelstellingen waren heilig. Dit was na maart 1951 nog sterker het geval dan in de periode daarvoor: de geïnstitutionaliseerde overleconomie functioneerde optimaal.

Het CPB waarschuwde al in november 1950 voor de verslechtering van de betalingsbalans. De voorspelling van het vijf jaar oude Planbureau, dat de kinderschoenen langzaam ontgroeide, werd door de regering zeer serieus genomen. Een maand later werd de Centrale Economische Commissie ingesteld, een ambtelijke commissie op hoog niveau die de Raad voor Economische Aangelegenheden van de ministerraad advies moest geven en die de communicatie moest onderhouden tussen Planbureau en REA-ministers. De SER was in 1950 opgericht als verplicht adviesorgaan van de regering. Via de SER werden werkgevers en werknemers rechtstreeks betrokken bij de sociale⁵⁶ en economische besluitvorming op centraal niveau: elk van beide partijen bezette een derde van de SER-zetels. De overige zetels waren voor de 'kroonleden', zoals CPB-directeur J. Tinbergen, die bovendien lid was van de CEC en de vergaderingen van de REA bijwoonde! De SER schreef meteen in november 1950 geschiedenis door de doelstellingen van de economische politiek te formuleren: volledige werkgelegenheid, evenwicht op de betalingsbalans, bestrijding van de inflatie en rechtvaardige inkomensverdeling (later werd daaraan toegevoegd economische groei). Mede als gevolg van deze codificatie kwam het evenwicht op de betalingsbalans centraal te staan in de politieke discussies in het begin van 1951. De jonge SER adviseerde op 16 februari 1951 over te gaan tot een reële loonsverlaging met 5% en globaal toezicht op de prijzen. Dit allereerste SER-advies was voorbereid door een

commissie onder voorzitterschap van Tinbergen. Dit advies, in lijn met het CEC-rapport van 22 januari 1951, was richtinggevend voor de regering.⁵⁷

Ook in de regering werd de toon gezet door een 'economenclub', de REA. In deze onderraad van de ministerraad, een soort kernkabinet, werden wekelijks de belangrijkste knopen op sociaal-economisch gebied op voortvarende wijze doorgehakt door een beperkt aantal ministers, voorgelicht door een selecte groep topambtenaren. Omstreeks 1951 sleet de functie van deze besluitenmachine omdat steeds meer ministers wilden meebeslissen. De besluiten van de REA grepen immers diep in op alle beleidsterreinen. Bij de REA-vergaderingen over de 'Korea'-maatregelen bijvoorbeeld, waren vrijwel alle ministers aanwezig. Er werd ook beweerd dat de PvdA te veel invloed had in de REA. De versterking van de positie van de KVP in de raad in 1951 bleek niet voldoende. Bij de formatie van 1952 zou de REA min of meer sneuvelen. De vergaderfrequentie liep terug van ongeveer veertig keer per jaar omstreeks 1951 naar dertien in 1954, vier in 1955 en twee in 1956.⁵⁸

Dr. Cijfer heerste niet alleen in de REA. Nederland werd het land van de economisch-statistische en sociologische instituten en van de calculaties, loonclassificaties en compensaties. Het loonrondje van 11% van het weekloon (januari 1952) illustreerde dit millimeteren met halve of kwart-procenten. In de Tweede Kamer domineerden de financiële deskundigen. Kolommen tellen levert voor de periode-Drees II tot aan de verkiezingen het volgende resultaat op: 1. Hoogcarspel (financieel specialist CPN: 324), 2. Gortzak (CPN: 183,5), 3. Welter (KNP, tevens financieel deskundige: 175), 4. Hofstra (financieel specialist PvdA: 155,5) en 5. Ritmeester (financieel specialist VVD: 135,5). Dit strookt met de cijfers van de verschillende bewindslieden uit de vorige paragraaf.⁵⁹ Al met al werd onder Drees II de politieke toon feller, de economische cijfers werden belangrijker, het beleid werd nog soberder en calvinistischer.

Afrekening met verkiezingen in zicht

Le miracle néerlandais

Het sobere en solide noodprogram van het kabinet-Drees II wierp al in de tweede helft van 1951 vruchten af: het betalingsbalanstekort verdween, de deviezenvoorraad herstelde zich, de inflatie werd buiten de deur gehouden, de rijksbegroting sloot. Het buitenland sprak eind 1951 van 'le miracle néerlandais'. De bestedingsbeperking had hieraan belangrijk bijgedragen.⁶⁰

Omstreeks februari 1952 kwam er ook veel kritiek, toen de enorme omvang van Lieftincks belastingoverschotten duidelijk werd en de werkloosheid toenam. De maatregelen die de regering in 1951 genomen had, leken te zwaar gedoseerd. Het economenvakblad *Economisch-Statistische Berichten (ESB)* vermoedde dat de stijging van de wereldmarktprijzen in het begin van 1951 'wellicht tot te grote zorg aanleiding (heeft) gegeven, in zoverre als een

Hoofdstuk XIV

omzetting van deviezen in courante grondstoffen nog geen eigenlijk vermogensverlies voor een land behoeft te betekenen'.⁶¹ Een deel van de deviezenvoorraad was eenvoudig omgezet in een geïmporteerde goederenvoorraad. Later onderzoek toonde zelfs aan dat er vermoedelijk vanaf het begin van 1951 sprake was van een betalingsbalansoverschot wanneer het balanssaldo gecorrigeerd werd met voorraadmutaties.⁶² Het genoemde *ESB*-artikel refereerde eveneens aan het tweede zwakke punt in het noodplan: het achterblijven van het defensieprogramma. Er zou rekening mee moeten worden gehouden dat er in 1952 extra geld nodig was om de achterstand in te lopen. Later onderzoek bracht de fout pas aan het licht. 'Een voorbeeld van een onjuiste prognose waaruit onjuiste beleidsbeslissingen volgden, is de overschatting van het tempo waarin de voorgenomen militaire uitgaven in de jaren 1951-1952 konden worden gerealiseerd. Mede hierdoor waren de beperkende maatregelen toen te omvangrijk', schreef C.A. van den Beld in 1963.⁶³ Hij vergat te melden dat de omvang van de militaire uitgaven onder Amerikaanse druk tot stand was gekomen.

In het begin van 1952 kon moeilijk worden vastgesteld dat de regering te laat en te streng ingegrepen had. Volgens de econoom Jan Pen was een snellere reactie politiek niet mogelijk geweest en zou een geringe reactie destijds onverantwoord zijn geweest gezien de zeer lage deviezenreserves. Hij concludeerde dat het onmogelijk was geweest te voorspellen dat de betalingsbalans zich in het najaar van 1951 zo scherp zou wijzigen. Men had geen beter resultaat kunnen verwachten dan globaal bereikt was.⁶⁴

Lieftinck was dus niet uit op het kweken van een zo grote deviezenreserve of het creëren van zulke enorme belastingoverschotten. Verkeerde vooronderstellingen ten aanzien van voorraadvorming en militaire uitgaven leidden ertoe dat de doelstellingen - evenwicht op de betalingsbalans en een sluitende begroting - in het begin van 1952 gepasseerd werden. Het succes kwam te vroeg; de effecten van het klassieke arsenaal waren eind 1951 nog niet uitgewerkt. De militaire plannen werden bovendien traag uitgevoerd. Eind 1951 was f 446 miljoen minder aan defensie besteed dan er begroot was,⁶⁵ terwijl grotere hoeveelheden belastingpenningen versneld binnenstroomden conform het dekkingsplan. De bedrijvigheid nam af, vooral in de bouwnijverheid. Het werkloosheidspercentage steeg van 2,7% in 1950 naar 3,8% van de beroepsbevolking in 1951. De regering besloot daarop in het begin van 1952 een aantal bestedingsverruimende maatregelen te nemen, mede onder druk van de vakbeweging en het parlement (interpellatie-Stapelkamp-Nederhorst). Zij weigerde een actieve Keynesiaanse werkgelegenheidspolitiek te voeren, want het was onzeker of de monetaire situatie structureel verbeterd was. Bovendien zou nog voor een aanzienlijk bedrag aan defensieuitgaven ingehaald moeten worden. Een kamermeerderheid legde zich uiteindelijk neer bij de visie van het kabinet dat kon worden volstaan met het bestaande beleid, gericht op industrialisatie en exportstijging, aangevuld met een compenserende werkgelegenheidspolitiek voor bedreigde sectoren en

zwakke regio's. Van den Brink beloofde de Kamer dat hij ernaar zou streven de totale werkloosheid omlaag te brengen tot 3% van de niet-zelfstandige beroepsbevolking per 1 mei 1952. Later kwam de regering nog met extra exportstimulerende maatregelen (in de exportnota van maart 1952), een discontoverlaging in twee etappes, het opheffen van de kwantitatieve kredietrestrictie per 1 april 1952, het eerder verstrekken van militaire opdrachten aan de industrie, versnelde uitbetaling van oorlogsschade-uitkeringen en belastingverlagingen.⁶⁶

In de zomer van 1952, midden in de verkiezingscampagne, zou het streefcijfer van 3% inderdaad benaderd worden. De Nederlandse economie leek eindelijk gezond: 'Het binnenlands prijsniveau was gestabiliseerd, de staatsuitgaven en -inkomsten lieten een overschot zien, het betalingsbalansprobleem was overwonnen en de buitenlandse reservepositie was niet onbevredigend. De offers door het Nederlandse volk gedurende een lange periode van "austerity" gebracht waren niet tevergeefs geweest', schreef Lieftinck vijfendertig jaar later. Hij erkende dat Van den Brink gelijk had gekregen. De stringente maatregelen die Lieftinck in gedachten had (deliberalisatie) waren niet nodig gebleken.⁶⁷

Het besef van een wending ten goede speelde natuurlijk een rol bij de verkiezingen van 1952. De toon werd gezet in het verslag van de president van De Nederlandsche Bank over 1951 dat in april 1952 verscheen. De gevoerde politiek had volgens president H.W. Holtrop, die grote invloed had gehad op de opstelling van het noodprogram, zonder twijfel een belangrijke bijdrage geleverd aan de verbetering van de betalingsbalans. Hij bestreed de stelling dat de bestedingsbeperking te ver was gegaan en tot een vermijdbare toename van de werkloosheid had geleid.⁶⁸ In de 'liberale' NRC verscheen een week voor de verkiezingen een artikel waarin de resultaten van het regeringsbeleid hoog geprezen werden, een positieve afrekening uit onverdachte hoek: 'Het generale beeld vertoont ons land in deze verkiezingsmaand met een mate van reeds bereikt herstel, welke zeven jaar geleden welhaast onmogelijk scheen; met een stabiel sociaal-economisch leven, waarin wel enige werkloosheid, doch niet van een verontrustende omvang heerst; met een gezuiverde monetaire toestand die in inflatoir opzicht een grotere beheersing verraadt dan waar ook ter wereld; met een betalingsbalans die wel het bijna algemeen voorkomend dollargat vertoont, doch in de overige relaties een voordelig saldo laat; met een exportpositie welke weliswaar grote oplettendheid vereist, doch toch reeds belangrijke verbeteringen te zien heeft gegeven. (...) Met name de sinds de kabinetscrisis 1951 gevoerde politiek heeft de voorwaarden geschapen voor het spectaculaire herstel dat zich sindsdien openbaard heeft. Dit heeft ook buitenslands sterk de aandacht getrokken.' De NRC schreef de snelheid van het herstel vooral toe aan de sociale rust die de consumptiebeperking geruisloos deed verlopen en aan de grotere economische vrijheid voor het bedrijfsleven. Het artikel vervolgde: 'Het politiek-psychologische succes van het noodprogramma 1951 schrijven wij vooral toe

Hoofdstuk XIV

aan het sterke verband, dat tussen de onderscheidene maatregelen tot gezondmaking van onze betalingsbalans werd gelegd. Hoeveel kritiek het ook op detailpunten mocht ontmoeten, elk der betrokken maatschappelijke groepen had het gerechtvaardigde gevoel dat niet uitsluitend van haarzelf een offer werd gevraagd.⁶⁹ Een *ESB*-special van 11 juni 1952 met artikelen over 'Zeven jaren loon- en prijspolitiek', 'Zeven jaren werkgelegenheidspolitiek' en 'Zeven jaren schuldpolitiek' kende dezelfde positieve teneur. Er was ook kritiek, vooral op de hoge belastingdruk, de rentepolitiek, het niveau van de overheidsuitgaven, de achteruitgang van de effectenbeurs, de 'massificering' etc., maar die kritiek kreeg opvallend weinig weerklank.⁷⁰ Het zittende kabinet kon de verkiezingen met vertrouwen tegemoet zien.

Afscheid

Vier ministers zouden op 2 september 1952 overgaan van het tweede naar het derde kabinet-Drees.⁷¹ Van de meeste van de elf anderen was al vóór de verkiezingen bekend dat terugkeer onwaarschijnlijk was. De knoop hierover werd natuurlijk pas tijdens de kabinetsformatie doorgehakt en elke bewindsman diende in theorie nog rekening te houden met de mogelijkheid dat de koningin op hem persoonlijk een beroep zou doen 'met het oog op het landsbelang'. In *de Volkskrant* van 24 april 1952 werd voorspeld dat enkel Drees, Mansholt en Staf zouden aanblijven. Ruim vier maanden later bleek dit er niet ver naast: Drees, Mansholt, Staf en Beel keerden terug. De krant schreef verder: 'Vanwaar de vlucht uit het kabinet? Er kunnen vele redenen zijn. Sommigen zijn al zeven jaar achtereen minister en raken op. Anderen kunnen de kosten niet meer dragen die verbonden zijn aan het ambt, vooral als de betrokken bewindsman verplicht is veel gasten te ontvangen. Weer anderen gaan heen met het oog op familie-omstandigheden. Sommigen zijn niet langer gewild.'⁷² In deze paragraaf zal gepoogd worden om dit per geval nader aan te geven.

karikatuur Jordaan, *Vrij Nederland*,
28 juni 1952

AFZWAAIEN

Minister van Buitenlandse Zaken *Stikker* werd al in mei 1952 genoemd als nieuwe ambassadeur in Londen. De verhouding met de leiding van zijn partij was slecht. Het parlement daarentegen bleef positief over deze eigenzinnige pragmaticus met internationale allure. Het had het gevoel door hem serieus genomen te worden. Toen de VVD in 1952 voor de oppositie koos, weigerde *Stikker* een terugkeer op persoonlijke titel - in 1951 had hij zich daartoe wél bereid verklaard. In zijn memoires schrijft *Stikker* dat hij niet terug wilde omdat het nieuwe kabinet de kwestie-Nieuw-Guinea op haar be- loop liet en omdat zijn opinie over Europese integratie niet overeenstemde met de federalistische opvattingen van de meerderheid van de Tweede Kamer.⁷³ De koningin deed geen beroep op hem, zoals zij dat in 1951 had ge- daan. Kort na de formatie van het derde kabinet-Drees werd *Stikker* be- noemd tot ambassadeur in Groot-Brittannië.

Pieter Lieftinck drukte een vet stempel op het regeringsbeleid. Hij dicteerde de financiële randvoorwaarden en wist niet van wijken. 'Ik heb in totaal 35 ambtgenoten gehad in de zeven jaar van mijn ministerschap. Dan had je ein- delijk iemand zo ver dat hij begreep waarom je iets wel of niet deed en dan kwam er weer een ander. De meeste van mijn collega's overzagen de finan- ciële materie niet', verklaarde hij later laatdunkend.⁷⁴ Ofschoon behoudend pragmatisch ingesteld, maakte hij door zijn vasthoudendheid en zijn formele en vermoeiende presentatie op tegenstanders de indruk van een scherpslij- per en een staatsocialist. *Lieftinck* moest begin 1951 het onderspit delven in de strijd met Van den Brink om de economische richting van het regeerpro- gram.

Lieftinck wilde al in maart 1951 de politiek verlaten omdat zijn vrouw en hij besloten hadden te scheiden en omdat hij als minister te weinig verdiende (f 18.000 per jaar) om zijn twee oudste kinderen te laten studeren.⁷⁵ Hij liet zich tenslotte toch overhalen en heeft het program trouw uitgevoerd. Popu- lair werd hij er niet mee. Dat was hij nooit geweest: hij werd mateloos ver- guisd. Op een bepaald moment moest de minister zelfs zijn dochter van school nemen omdat zij voortdurend werd uitgescholden vanwege haar va- der.⁷⁶ De belastingverhogingen in de zomer van 1951 werden door rechts fel bestreden. *Lieftinck* kwam kort daarop ook in zijn eigen partij onder vuur te liggen. Hij werd verantwoordelijk gehouden voor de rem op de woning- bouw, aangekondigd in de troonrede van september 1951. De solide, sluiten- de begroting die *Lieftinck* in de miljoenennota presenteerde werd door rechts positiever onthaald dan door de PvdA. Links klaagde dat de overheid meer beperkt werd dan verantwoord was, terwijl iedere particulier vrije in- vesteringskeus behield.⁷⁷ Partijvoorzitter *Vorrink* schreef *Drees* op 22 okto- ber 1951: '(...) dat (*Lieftinck*) politiek gesproken ons dikwijls in uitermate moeilijke situaties brengt, die achteraf blijken ook heel anders te kunnen worden gesteld, staat als een paal boven water.'⁷⁸

De enorme belastingoverschotten in het begin van 1952 leken *Lieftinck* het laatste restje krediet te kosten⁷⁹, maar op 5 maart 1952 wist hij zijn eigen ge-

Hoofdstuk XIV

loofwaardigheid te herstellen door een meesterlijk afscheidscollage in de senaat, begeleid met belangrijke grafieken en ander statistisch materiaal. De conclusie van dit verhaal was onontkoombaar: het resultaat was gunstig; de meeste problemen leken opgelost. Hooguit konden bezwaren worden gemaakt tegen de wijze waarop de doeleinden gerealiseerd waren.⁸⁰ In diezelfde periode ontstond er, zoals gezegd, enige ruimte om de scherpe kantjes van het beleid af te vijlen. In mei 1952 kwam het nog tot een flinke staatsrechtelijke aanvaring met de grootst mogelijke meerderheid van de vaste commissie voor belastingen in de Tweede Kamer, maar dat deed geen afbreuk aan de alsmaar groeiende waardering voor 'de redder van de gulden'. Er bleef natuurlijk kritiek, maar die ebde langzaam maar zeker weg.⁸¹ Lief tinck was in 1952 49 jaar. Hij had zijn karwei geklaard en kon eindelijk vertrekken. Hij sloeg het aanbod af burgemeester van Amsterdam te worden. Kort na de verkiezingen vertrok hij in dienst van de Wereldbank voor een prestigieuze en lucratieve opdracht naar Turkije.

Van den Brink, het jonge paradepaard van de KVP, koos in 1952 voor het bedrijfsleven. Hij werd eerst commissaris en adviseur, later directeur van de Amsterdamsche Bank. Van den Brink had in januari 1948 met zijn vrouw afgesproken dat hij niet langer dan vijf jaar minister zou blijven.⁸² Romme heeft flink aan hem getrokken, maar Van den Brink bleef bij zijn besluit. Hij hoefde ook niet langer als tegenwicht voor Lief tinck te fungeren. Van den Brinks industrialisatiepolitiek was een succes. Hij hield stevig vast aan liberalisatie, toen Lief tinck daarvan terug wilde komen. De kritiek van de PvdA op zijn voorwaardescheppend beleid weerstond hij moeiteloos, in de rug gesteund door het hele kabinet inclusief PvdA-ministers.

Vice-premier *F.G.C.J.M. Teulings* meende dat zijn taak volbracht was. Hij had de basis gelegd voor de organisatie van de burgerlijke verdediging en hij had er voor gezorgd dat de BVD het vertrouwen van de volksvertegenwoordiging kreeg. Teulings was zestig en de gezondheidstoestand van zijn vrouw was slecht. Hij besloot het rustiger aan te doen en koos voor het lidmaatschap van de Eerste Kamer.⁸³

Onderwijsminister *F.J.Th. Rutten* keerde terug naar de hoogleraarspost die hij vier jaar eerder verlaten had. De Nijmeegse universiteit wilde zijn stoel niet langer onbezet laten. Rutten was een man met visie. Hij kwam met hervormingsplannen die in 1963 zouden uitmonden in de Mammoetwet. Zijn opvolger, staatssecretaris Cals, had de kunst van Rutten kunnen afkijken. Cals was bovendien meer 'partijman' dan Rutten, die indertijd in 1948 als *homo novus* door formateur Van Schaik naar voren geschoven was.

In 't Veld zat onder Drees II in de hoek waar de klappen vielen. Hij was van nature optimistisch, maar van dat optimisme was halverwege 1952 weinig over. De beoordeling van het volkhuisvestingsbeleid door zijn eigen partij was niet meer dan gematigd positief en 'rechts' was zijn dirigisme meer dan moe. Hij leek wel erg gemakkelijk onder het juk van Lief tinck door te zijn gegaan en had af en toe met luchthartige antwoorden de indruk gewekt

het parlement niet helemaal serieus te nemen. Dat de woningbouw in 1952 nauwelijks stagneerde, schreef het parlement op zijn eigen conto. Het was immers niet op de hoogte van de strijd achter de schermen die In 't Veld met Lieftinck had gevoerd. In september 1952 werd In 't Veld opnieuw lid van de Eerste Kamer.

Over de minister van Justitie schreef *de Volkskrant* op 24 april 1952: '*Mulderij* spreekt in de Kamer op een toon, alsof hij het gehele politieke spel aan zijn laars lapt. Hij doet het op een allergezelligste manier, maar wekt toch de indruk dat zijn portefeuille hem gestolen kan worden.' De CH-minister was zeer daadkrachtig maar ook eigenzinnig en weinig tactvol, zowel in de ministerraad als in het parlement. Hij wilde zich niet neerleggen bij de weigering van koningin Juliana om de afwijzing van het gratieverzoek van de Duitse oorlogsmisdadiger Lages te tekenen. In september keerde hij terug naar het Amsterdamse advocatenkantoor waar hij vóór zijn ministerschap gewerkt had. Zijn associés hadden zijn plaats opengehouden.

De ministers Albrechts, Joekes, Peters en Wemmers werden als de zwaksten beschouwd. 'Zij hebben door hun beleid niet aangetoond dat zij onmisbaar zijn', stond in het al eerder aangehaalde *Volkskrant*artikel van 24 april 1952.⁸⁴ Albrechts opereerde volledig in de schaduw van Lieftinck en Van den Brink. Romme had hoge verwachtingen gekoesterd ten aanzien van deze 'coördinerende' portefeuille op sociaal-economisch gebied, maar het werd niks. Albrechts verdween en werd hoogleraar economie in Tilburg. Joekes had met moeite vier jaar volgemaakt. Hij was van gevorderde leeftijd (in 1952 was hij 67 jaar oud) en kampte met gezondheidsproblemen. In de ministerraad was hij niet sterk; in zijn eigen partij had Joekes veel krediet verspeeld omdat sociale wetgeving lang op zich liet wachten en omdat Joekes vaak toegaf aan de wensen van een confessionele kamermeerderheid. In september 1952 ging deze meest prominente vertegenwoordiger van de vrijzinnig-democratische bloedgroep in de PvdA naar de Raad van State. Hij werd opgevolgd door een partijgenoot uit de kringen van de vakbeweging, die Joekes het scherpst bekritiseerde had. Peters was een kleurloos minister, niet berekend voor zijn taak; een misgreep van formateur Romme. Hij had geen politieke ervaring en heeft onder Drees II ook weinig ervaring kunnen opdoen. Hij sprak zelden in het parlement. Zijn inbreng ten aanzien van Indonesië viel in het niet bij die van anderen: in de ministerraad nam Drees het voortouw; in de Kamer spraken hierover vooral de staatssecretarissen Blom en Götzen. Peters stapte na zijn ministerschap in 1952 van Uniezaken en Overzeese Rijksdelen over naar Bergen op Zoom, waar hij nog jarenlang burgemeester zou zijn. Wemmers van Verkeer en Waterstaat had ook weinig laten zien. Hij had daar van zijn collega's ook de kans niet voor gekregen. Hij werd in maart 1951 als het ware gedetacheerd bij de regering door de Staatsmijnen, waar hij vóór zijn ministerschap directeur was en ook daarna; een waardevolle man voor Drees wanneer de discussie in de ministerraad ging over brandstofprijzen of de totstandkoming van de Europese kolen- en staalgemeenschap van het

Hoofdstuk XIV

plan-Schuman. Als partijloze had hij weinig in te brengen bij een kabinetsformatie. Onmisbaar was hij niet, dus hij mocht vertrekken toen hij niet in de zetelverdeling van Drees III paste.

Tot slot: de zittenblijvers Mansholt, Staf, Beel en Drees. *Mansholt* was een sterk figuur, zowel in de ministerraad als in het parlement. Zijn beleid was over het algemeen succesvol. Evenals zijn collega's klaagde hij over het lage niveau van het ministers-salaris. Mansholt zou erop vooruit zijn gegaan als hij naar het bedrijfsleven was overgestapt, maar daar lagen zijn ambities niet. Hij had in 1950 het plan voor een Europese landbouwgemeenschap gelanceerd. Onderhandelingen hierover waren in volle gang. Mansholt kon als voortrekker moeilijk van de ene op de andere dag het veld ruimen. *Staf* van Oorlog en Marine ontpopte zich na een moeizaam begin als een sterk bewindsman. Hij verwierf groot gezag in de Kamer en daarbuiten. Hij liet zich door de militaire top niet in een hoek drukken, zoals een aantal van zijn voorgangers overkomen was. Daar was ook geen enkele reden toe. De minister van Oorlog en Marine vertrok natuurlijk wel uit een relatief gunstige startpositie: in vergelijking met zijn collega's was hem een erg ruime financiële broek aangemeten.

Van *Beel* werd niet verwacht dat hij in een volgend kabinet zou terugkeren. Hij zou waarschijnlijk weer hoogleraar worden aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, waar Drees hem in november 1951 vandaan haalde om Van Maarseveen op te volgen. Oud-minister-president Beel was een knap en krachtig bestuurder die snel beslissingen kon nemen. Hij dwong respect en vertrouwen af in het parlement, in het kabinet en bij de koningin. In KVP-kringen werd gefluisterd dat Beel opnieuw de politiek in was geloodst om na de verkiezingen van 1952 Romme op te volgen als fractievoorzitter in de Tweede Kamer.⁸⁵ De KVP zou immers de verkiezingen winnen en Romme zou dan een kabinet vormen waarin hij zelf minister-president was. *Drees* moest in dat eerste kabinet-Romme minister van Sociale Zaken worden. De verkiezingsuitslagen van 25 juni 1952 haalden echter een vette streep door dit scenario: 'vader' Drees bracht de KVP een verpletterende nederlaag toe. De PvdA-lijsttrekker werd op 5 juli 1952 66 jaar. Hij zou nog lang geen afscheid nemen.

Verkiezingsuitslag als rapportcijfer?

Op 25 juni 1952, de dag van de Tweede-Kamerverkiezingen, stond Nederland er veel beter voor dan op 17 maart 1951 toen Drees zijn omineuze regeringsverklaring uitsprak. De verkiezingsuitslag bracht een enorme verrassing: de KVP bleek de grootste verliezer, de PvdA de grootste winnaar. De socialisten passeerden de katholieken zelfs met ongeveer 15.000 stemmen. Voor het eerst in de parlementaire geschiedenis sinds 1917 was de katholieke partij niet de grootste.

Verkiezingsuitslagen (percentages)⁸⁶

	7 juli 1948	25 juni 1952	winst/verlies
KVP	31,0	28,7	- 2,3
PvdA	25,6	29,0	+ 3,4
ARP	13,2	11,3	- 1,9
CHU	9,2	8,9	- 0,3
VVD	8,0	8,8	+ 0,8
CPN	7,7	6,2	- 1,5
SGP	2,4	2,4	-
Welter	1,3	2,7	+ 1,4
Overig	1,6	2,0	+ 0,4

De vraag is of het door Drees II gevoerde beleid de uitslag beïnvloed heeft. Deelde het electoraat rapportcijfers uit voor prestaties uit de periode 1951-1952 (of misschien zelfs 1948-1952; het electoraat had zich immers niet over het kabinet-Drees-Van Schaik kunnen uitspreken), stemde het overwegend traditioneel of liet het zich leiden door toekomstplannen en verkiezingsbeloften? Een analyse van de verkiezingsuitslagen hoort thuis in het volgend deel in deze serie, over het derde kabinet-Drees (1952-1956). Toch heeft het zin een aantal aspecten van de campagne en de verkiezingsuitslag naar voren te halen in verband met de 'afrekening' met het beleid van het kabinet-Drees II.

'Le miracle néerlandais' werd door velen op het conto van het kabinet geschreven en de kiezer stuurt natuurlijk niet snel een *winning team* naar huis. Het kabinet had, zoals gezegd, het voorjaar van 1952 ook meer ruimte voor een royaler beleid: er werd extra geld uitgetrokken voor woningbouw, voor regionale ontwikkelingsplannen, openbare werken en de versnelde uitkering van oorlogsschadevergoedingen; de werkloosheidsuitkering werd verhoogd en de omzetbelasting verlaagd; er kwam een regeling van de belastingaftrek voor giften aan een goed doel, een algemene loonsverhoging ter compensatie van de WW-premie en een vrijstelling van *f* 100 voor ouden van dagen. Misschien waren hier een paar verkiezingscadeautjes bij. Daarnaast werden er ook zaken over de verkiezingen getild. De belangrijkste twee waren waarschijnlijk de kwestie van de huurverhoging⁸⁷ en de vraag op welke wijze een toename van de werkloosheid zou moeten worden aangepakt.

Vanwaar het verschil tussen de resultaten van KVP en PvdA? Het beleid van het tweede kabinet-Drees stond dicht bij de KVP dan bij de PvdA.⁸⁸ Ten aanzien van het buitenlandse beleid, de defensie en maatregelen tegen het communisme bestond een brede consensus, maar er was sprake van wrijving tussen de regeringspartijen wanneer het om financiële en economische zaken ging: hoe ver mocht de overheid gaan? Romme hakte de knopen van het regeerprogram door in het nadeel van de PvdA. In en buiten het parlement stelde deze partij zich ook veel kritischer op tegenover het beleid dan de KVP, de partij die zich het meest met het beleid identificeerde. Het verlies van de partij van kabinetsformateur Romme zou dus kunnen worden uitgelegd als een veroordeling van het regeringsbeleid. Daartegenover kunnen

Hoofdstuk XIV

echter tal van argumenten worden aangevoerd die tot de conclusie leiden dat dit verlies niets met het beleid te maken had. Bovendien werd de toon waarmee de PvdA het kabinet bejegende in de loop van 1952 wat milder, toen de gunstige economische resultaten zichtbaar werden.

Een belangrijke factor was het Drees-effect. Dit effect wordt treffend geïllustreerd met de antwoordtabel op de volgende vraag die het NIPO een jaar na de verkiezingen van 1952 aan de kiezer voorlegde: 'Hier is een stembiljet waarop alleen namen van personen van verschillende politieke partijen staan. Als U nu eens in plaats van op een lijst op een van deze personen zoudt moeten stemmen op wie zoudt U dan vandaag aan de dag uw stem uitbrengen?'

Tabel	
Drees	41%
Romme	18
Schouten	11
Oud	9
Tilanus	7
Welter	3
Wagenaar	2
Zandt	1
geen antwoord	8 ⁸⁹

De beslissing van de PvdA om de zeer populaire minister-president in alle kieskringen bovenaan de lijst te zetten bleek een gouden greep. Vader Drees vroeg vanaf de verkiezingsaffiches om vertrouwen aan de Nederlandse kiezers en dat kreeg hij. De man die persoonlijk borg leek te staan voor een onbezorgd bestaan van de ouden van dagen werd in de campagne boven de partijen uitgetild. De gunstige resultaten van het kabinetsbeleid straalden meer af op het gezicht van het kabinet (Drees) dan op de constructeur (Romme). De KVP-lijsten kwamen weliswaar veel democratischer tot stand, maar dat leidde tot een versnippering van electorale aantrekkingskracht en tot veel intern gekrakeel. De KVP presenteerde maar liefst acht lijsttrekkers, verdeeld over het land. Romme stond enkel bovenaan in de kieskringen Assen, Groningen, Leeuwarden en Zwolle⁹⁰, waar het verlies van de KVP overigens het kleinst zou zijn.

De actie van Duynstee voor een rechtse KVP was een godsgeschenk voor de PvdA. Veel katholieke ondernemers en intellectuelen stonden sympathiek tegenover het idee de samenwerking met de PvdA te verbreken, vooral na de fiscale voorstellen van Liefstinck die in de periode april-juli 1951 veel stof hadden opgejaagd. De KAB keerde zich fel tegen deze conservatieve reactie in eigen katholieke kring. Omstreeks oktober had zich binnen de KVP een kleine, door Duynstee geïnitieerde oppositiegroep gevormd met als woordvoerder M.P.L. Steenberghe, de oud-minister van Economische Zaken die in 1951 als formateur mislukt was - en het minister-presidentschap aan zich voorbij zag gaan - omdat de PvdA weigerde Drees en Liefstinck aan de kant

te zetten. De KVP-leiding besloot tot een serieus gesprek met Steenberghe c.s., waarbij geprobeerd werd kool en geit te sparen. Vooral Romme moest natuurlijk voorzichtig manoeuvreren, omdat hij verantwoordelijk was voor de inhoud van het regeerprogram en de vorming van een kabinet waarin KVP- en PvdA-ministers harmonieus samenwerkten. Er verscheen uiteindelijk een communiqué op 14 januari 1952 waarin gemeld werd dat de partijtop en de groep een vertrouwensbasis hadden bereikt, maar de inhoud van dit stuk bleek voor verschillende interpretaties vatbaar. KAB-voorzitter A.C. de Bruijn vreesde dat de partij te veel toegaf aan de druk van de rechtervleugel en dreigde meteen na de publicatie van het communiqué met de oprichting van een katholieke arbeiderspartij. Partijvoorzitter W.J. Andriessen en fractievoorzitter Romme moesten in *de Volkskrant* alle zeilen bijzetten om de boel bij elkaar te houden.⁹¹

foto ANP

De minister-president bezoekt de Heinz-fabriek in Pittsburgh, 19 januari 1952

De kolommen van *de Volkskrant*, de spreekbuis van de KAB, boden eind januari een vreemde aanblik: enerzijds woedde een onvervalste klassenstrijd binnen de katholieke eenheidspartij, anderzijds werd het bezoek van minister-president Drees aan de Verenigde Staten elke dag breed uitgemeten op de voorpagina: 'Optreden van Drees verovert Amerika'; talrijke citaten uit hoofdartikelen van de *New York Times*, de *Harald Tribune* en de *Washington Post*; foto's van Drees tussen Amerikaanse staalarbeiders, Drees bij de Nia-

Hoofdstuk XIV

gara watervallen; Drees op bezoek bij de VN; Drees handenschuddend met Truman.

Het rumoer in de KVP hield aan tot ongeveer twee maanden voor de verkiezingen. De groep-Steenberghe verzoende zich uiteindelijk met de partijleiding. Duynstee weigerde dat aanvankelijk. Hij sprak zich begin april nog fel uit voor politieke samenwerking tussen KVP en ARP. Op 24 april weigerde hij zijn vertrouwen uit te spreken in de door de KVP beloofde kentering van de beleidslijn.⁹² Tenslotte besloot hij toch zijn mond te houden, waarschijnlijk op aandrang van het episcopaat en het bestuur van de Nijmeegse universiteit.⁹³ Het gerommel in de KVP rondom Duynstee c.s. joeg een deel van de katholieke kiezers in de armen van de PvdA en een ander deel naar Welters KNP. Dit leverde de PvdA de kleine marge op die van haar de grootste partij maakte. De leiding van de KVP moet dat worden aangerekend, al was het alleen maar omdat zij niet in staat bleek deze crisis te bezweren. Overigens verwierf De Bruijn de meeste voorkeurstemmen bij de verkiezingen. Hij werd beloond met een ministerschap.⁹⁴

DE GROEP-STEENBERGHE „OPGEHEVEN” ...

karikatuur Opland, de Volkskrant, 4 maart 1952

ANDRIESEN op Partijraad K.V.P.: „Het gaat thans niet meer om vleugels, hetzij rechter of linker”

De PvdA-winst-dankzij-Duynstee hield dus indirect verband met de belastingpolitiek van het tweede kabinet-Drees. Katholieke opposanten tegen

Lieftincks fiscale maatregelen en tegen het veronderstelde staats-socialisme schaarden zich halverwege 1951 achter de Nijmeegse hoogleraar. Binnen de KVP waren een aantal invloedrijke figuren vanaf het begin in 1946 gekant geweest tegen samenwerking met de PvdA. Deze critici werden als het ware bijeengedreven door de belastingmaatregelen van de regering en leken elkaar in het najaar van 1951 te vinden in een rechtervleugel waarvan de contouren zeer vaag bleven. Er bestond daarentegen een veel *directer* verband tussen de regeringspolitiek en de PvdA-winst uit de CPN. De anticommunistische maatregelen en het succes van het economisch beleid van het kabinet sorteerden effect. Waarschijnlijk was het CPN-electoraat dat overging naar de PvdA twee keer zo groot als het aantal katholieken dat overstapte van KVP naar PvdA.⁹⁵ Maar de vlucht van katholieken naar de PvdA was opzienbarender.

De campagne

De overwinning van de Partij van de Arbeid was vooral de bekroning van een zeer succesvolle verkiezingscampagne. Tijdens die campagne kon deze partij belangrijke troefkaarten spelen, waarvan het positieve resultaat van het regeringsbeleid er slechts één was. Al genoemd werden de kaart van Drees en de kaart-Duynstee. Op de kritiek van de rechtervleugel van de KVP werd door de PvdA namelijk voortdurend een etiket geplakt van reactie en vijandelijkheid jegens arbeiders. De indruk werd gewekt dat de KVP met de reactie heulde, en met succes.

De PvdA-campagne was veel sterker dan die van de KVP, zowel strategisch als inhoudelijk. De sociaal-democraten namen voortdurend het initiatief. Zij formuleerden al in de zomer van 1951 alternatieven voor het beleid, uit onvrede over de bestedingsbeperking. Op 15 september verscheen een financieel-economisch urgentieprogramma waarin onder andere gepleit werd voor directe overheidsmaatregelen om de woningbouw op peil te krijgen, voor investeringscontrole en voor toetsing van te treffen maatregelen aan hun effect op de werkgelegenheid.⁹⁶ Het programma werd in een resolutie gesteund door het NVV. Bij de algemene beschouwingen in de Tweede Kamer bracht PvdA-fractievoorzitter Donker het voor het voetlicht. De KVP moest het antwoord schuldig blijven. Eind oktober hield Romme een grote congresrede, waarin hij enige distantie nam van de PvdA-plannen om zijn rechtervleugel te sussen.⁹⁷ Een kernachtig katholiek verkiezingsprogramma was er nog niet. Romme hield stevig vast aan de brede basis, terwijl Oud bijvoorbeeld bij de algemene beschouwingen in november 1951 niet onder stoelen of banken stak dat hij niet meer met de PvdA in een kabinet wenste te zitten. De KVP-leider reageerde dubbelzinnig en zou daarvoor later de rekening gepresenteerd krijgen.

Hoofdstuk XIV

Eind 1951 wist de PvdA opnieuw alle ogen op zich gericht toen zij een 416 pagina's tellend plan publiceerde voor de economische en sociale politiek op de lange termijn: *De weg naar de vrijheid*.⁹⁸ Het enige dat de KVP hiertegenover kon stellen was het al genoemde communiqué van januari 1951 over het overleg met de groep-Steenberghe en de interne verwarring die daarop volgde. Uiteindelijk stelde de KVP-partijraad op 1 maart 1952 een verkiezingsprogramma vast, gevuld met vage algemeenheden - er waren maar liefst 258 amendementen in verwerkt. Het werd door de pers nauwelijks opgepikt. Nieuwswaardig was alleen de verkrampde poging tot verzoening die Romme en Andriessen op die partijraad ondernamen.⁹⁹ Romme stak een redevoering af met als belangrijkste boodschap: 'Het kan ook zonder de PvdA.' Het verkiezingsprogramma van de PvdA daarentegen maakte eind april weer veel tongen los. Concreet werd onder andere geëist: socialisatie van mijnen en verzekeringsmaatschappijen, de bouw van 55.000 woningen per jaar, geen huurverhoging zonder looncompensatie, een definitieve waardeverste ouderdomsvoorziening en afschaffing van school- en collegegelden. Romme wees het eerste af en stelde tegenover de rest vergelijkbare maar veel genuanceerdere katholieke verlangens¹⁰⁰, die de kiezer wellicht minder aanspraken dan het eisenpakket van de PvdA. In de katholieke pers werd al geroepen om een stemadvies van het episcopaat, een verklaring waarin de katholieke eenheid zou worden benadrukt zoals in 1948, maar zo'n verklaring kwam er niet!¹⁰¹

De overwegend verzoenende toon van de campagne werd twee maanden voor de verkiezingen doorbroken. Terwijl CHU en ARP elkaar naderden¹⁰², de groep-Steenberghe zich verzoende met de leiding van de KVP en *Vrij Nederland* opriep de KVP nu maar eens te laten betijen¹⁰³, kozen Oud en Vorrink voor confrontatie. De VVD'er eiste op 28 april een volwaardige plaats voor zijn partij in een toekomstig kabinet, met de vrijheid om van het programma af te wijken als hij dat nodig vond. Romme concludeerde daarop dat de VVD verviel als volwaardige partner voor samenwerking.¹⁰⁴ Vorrink schreef op 10 mei in *Vrij Nederland*: 'Niet laten betijen, maar uitvechten.' Het zou er bij de verkiezingen volgens hem om gaan of de PvdA één zetel winst of één zetel verlies zou boeken. Die ene zetel zou van de katholieke arbeiders kunnen komen. Daarom moest de PvdA 'haar propagandistische talenten ten volle inzetten'. De KAB-leiding voelde waarschijnlijk dat het de verkeerde kant opging. Kort voor de verkiezingen nam zij het initiatief om met de katholieke standsorganisaties een circulaire in miljoenenoplage te verspreiden waarin de katholieke arbeider werd opgeroepen op de KVP te stemmen. De standsorganisaties weigerden dit.¹⁰⁵

Naast de campagne heeft de sterke 'electoraal-psychologische positie' van de PvdA een rol gespeeld bij de uitslag. Dit kan worden geïllustreerd met het volgende overzicht, gebaseerd op onderzoek van het NIPO:

Openbare mening en brandende vraagstukken (1948-1952)

jan. 1948	Indonesië	woningnood	lonen en prijzen
juni 1948	woningnood	Indonesië	overheidsbemoeiing
jan. 1949	woningnood	lonen en prijzen	Indonesië
juni 1949	woningnood	Indonesië	lonen en prijzen
jan. 1950	woningnood	lonen en prijzen	werkgelegenheid
zomer 1950	woningnood	lonen en prijzen	belastingdruk
mrt. 1951	woningnood	lonen en prijzen	sociale voorzieningen
mrt. 1952	woningnood	werkgelegenheid	lonen en prijzen
juli 1952	woningnood	werkgelegenheid	lonen en prijzen

In het voorjaar van 1952 raakte de kwestie van de werkgelegenheid plotseling in het centrum van de belangstelling. De drang naar betere sociale voorzieningen kwam voor de verkiezingen van 1952 ook sterker naar voren dan in 1948. Politicologisch onderzoek trok hieruit de conclusie 'dat het patroon van de verkiezingsinzet in zeer belangrijke mate in harmonie was gekomen met de kern en in met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid ook met de voornaamste rond deze kern gegroepede karakteristieken van het positief partijbeeld van de Partij van de Arbeid'.¹⁰⁶ Kortom: de opvattingen en de campagne van de PvdA sloten het best aan bij de heersende tijdgeest.

De partij die 467 dagen eerder programmatisch het meest had ingeleverd, werd daarvoor op 25 juni 1952 door de kiezer beloond. Deze paradoxale afrekening volgde op een uitgekiende verkiezingscampagne, waarin de PvdA profiteerde van de interne verdeeldheid van haar tegenstanders en de gunstige economische en psychologische situatie van dat moment. Het beleid van het Koreakabinet was een doorslaand succes, een *miracle néerlandais*. Het volk dat in 1951 de buikriem flink had aangehaald, zou de volgende jaren beloond worden met een gestage toename van de welvaart. Na de verkiezingen zou het nog 69 dagen duren voordat er een nieuw kabinet gevormd was.

Hoofdstuk XIV

Noten

- 1 *Centraal Economisch Plan 1951* (Den Haag 1951) p. 9-18.
- 2 In het kader van de Europese Betalingsunie die in juli 1950 in werking trad.
- 3 Vgl. de troonrede van 18 september 1951 in: E. van Raalte, *Troonredes, openingsredes, inhuldigingsredes, 1814-1963* (Den Haag 1964) p. 297.
- 4 Uit correspondentie over de totstandkoming van dit plan in CPG, Archief Drees, map 22 blijkt dat regeringsadviseur D.P. Spierenburg en vooral CPB-directeur J. Tinbergen de meeste lof toegezwaard kregen voor de kwaliteit van het stuk. Vgl. ook Richard T. Griffiths, 'Between market and planning. The origins of indicative planning in the Netherlands 1945-1951' in: Horst Lademacher en Jac Bosmans eds., *Tradition und Neugestaltung. Zu Fragen des Wiederaufbaus in Deutschland und den Niederlanden in der frühen Nachkriegszeit* (Münster 1991) p. 149 e.v.
- 5 Vgl. J.E.C.M. van Oerle e.a., 'Het parlement als dwarslaesie in het dekolonisatieproces' in: P.F. Maas en J.M.M.J. Clerx eds., *Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945*, deel 3, *Het kabinet-Drees-Van Schaik*, band C, *Koude Oorlog, dekolonisatie en integratie* (Nijmegen 1996) p. 659-687; J.C.F.J. van Merriënboer en J.J.M. Ramakers, 'Drees-Van Schaik per saldo' in: *Ibidem*, p. 769 en J.C.F.J. van Merriënboer, 'Vertrouwenscrisis in de VVD. De moord door Oud op het kabinet-Drees in 1951', *Liberaal Reveil* (1996) p. 83-88.
- 6 J. de Kadt, 'De regeringscrisis en de partij van de arbeid', *Socialisme en Democratie* 8 (1951) p. 129.
- 7 *The Economist*, 3 febr. 1951, p. 252.
- 8 Vgl. bijvoorbeeld *de Volkskrant*, 17 maart 1951. Deze krant suggereerde dat de katholieke werkgeversvoorzitter A.H.M. Albrechts hierachter stak. Albrechts werd prompt minister in het nieuwe kabinet.
- 9 *ESB* 36 (1951) p. 220, redactioneel commentaar.
- 10 ARA, notulen REA, 20 jan. 1951; CPG, archief Drees, map 22, brief van Fock aan Drees van 23 jan. 1951. Fock schreef verder dat Lief tinck op het laatste moment nog geprobeerd had de maatregelen te verzachten door op de proppen te komen met een extra belastinginhaling van f 440 miljoen. Kort daarop koppelden de Amerikanen hun dollarhulp aan f 1500 miljoen voor defensie en ging Lief tinck om (J.W.L. Brouwer, 'Miljarden voor defensie?' in: Maas en Clerx eds., *Het kabinet-Drees-Van Schaik*, band C, p. 320-323). Op 27 februari 1951 presenteerde de minister van Oorlog en Marine in de REA een vierjarenplan dat tot f 7,1 miljoen extra uitgaven zou leiden. Daarvan zou f 5,2 miljard Amerikaanse MDAP-hulp zijn (ARA, notulen REA, 27 jan. 1951).
- 11 Van Raalte, *Troonredes*, p. 296; Romme in *de Volkskrant*, 21 juli 1951.
- 12 *HTK 1950-1951*, p. 1240.
- 13 *Verslag van de Nederlandsche Bank NV over het boekjaar 1951* (Amsterdam 1952) p. 7.
- 14 Vgl. o.a. het ontwerp-program, opgenomen als Bijlage I van dit boek; P. Lief tinck, 'Het Nederlandse financiële herstel 1945-1952; een terugblik' in: A. Knoester ed., *Lessen uit het verleden. 125 jaar Vereniging voor Staathuishoudkunde* (Leiden en Antwerpen 1987) p. 180 en F.J. ter Heide, *Ordering en verdeling. Besluitvorming over sociaal-economisch beleid in Nederland 1949-1958* (Kampen 1986) p. 90 e.v.
- 15 Lief tinck schreef op 5 febr. 1951 aan Drees: 'Grosso modo komt het meningsverschil tussen ons beiden hierop neer, dat collega Van den Brink f 200 mln. verder wil gaan op de subsidieverlaging en f 200 mln. meer ruimte wil laten aan de particuliere investeringen.' Vgl. CPG, Archief-Drees, map 22, memorandum van Lief tinck d.d. 5 feb. 1951. De principiële strijd was toen gestreden. Lief tinck haalde uiteindelijk de meeste van deze laatste kruimels binnen. Het subsidieplafond werd vastgesteld op

- f 175 miljoen. De kans was groot dat men daar ruim onder zou blijven; vgl. ook het interview met Van den Brink in: H. Daalder en N. Cramer eds., *Willem Drees* (Houten 1988) p. 144-145.
- 16 Typerend hiervoor is het volgende citaat van PvdA-voorzitter Koos Vorrink, overgenomen uit een Amerikaans interview door *Het Parool*, 23 aug. 1951: 'Het zeer geforceerde tempo van de liberalisatie is de arbeiders hier zeer tot schade. Wij achten strenge soberheid (...) en consumptiecontrole onvermijdelijk. De Nederlandse socialisten staan volkomen afwijzend tegenover een onbelemmerde terugkeer naar de vrijhandel en zij zijn van oordeel dat de Verenigde Staten een grote fout hebben begaan door Europa op deze weg te drijven.'
- 17 NRC, 17 maart 1951 en *De Maasbode*, 17 maart 1951.
- 18 Aldus ook Van den Brink zelf in: J.R.M. van den Brink, *Zoeken naar een 'heilstaat'. Opbouw, neergang en perspectief van de Nederlandse welvaartsstaat* (Amsterdam en Brussel 1984) p. 450. Gevraagd waarom de maatregelen uit het regeerprogramma zo'n rigoureuze karakter droegen en waarom de regering feitelijk te laat gas terugnam, antwoordde Van den Brink in een gesprek met de auteur in februari 1997 dat dit samenhangt met het 'calvinistische' karakter van de meeste van zijn collega's en de belangrijkste adviseurs: streng in de leer, bang om de teugels een beetje te laten vieren.
- 19 HTK 1950-1951, Bijl. 2116, Nota inzake de voorstellen tot verhoging van enige belastingen in verband met de bijzondere uitgaven voor de defensie, p. 1.
- 20 *de Volkskrant*, 19 juli 1951.
- 21 W. Drees jr., *On the level of government expenditure in the Netherlands after the war* (Leiden 1955) p. 45. Op p. 47 geeft deze auteur een opsomming van de 'forgotten groups'.
- 22 Vgl. de troonrede van 18 sept. 1951 in: Van Raalte, *Troonredes*, p. 297.
- 23 HTK, Bijl. 2147, Nota inzake bezuinigingsmaatregelen op de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1951. Een aantal maatregelen was al aangekondigd in een ministeriële brief van 21 oktober 1950, HTK 1949-1950, Bijl. 1403, 1404, 1405, 1406 en 1408, nr. 18.
- 24 In oktober 1950 werd het nadelig saldo van het LEF begroot op f 220 miljoen. Begin maart 1951 waren de subsidies al gestegen tot f 445 miljoen! (vgl. het als Bijlage 1 in dit boek opgenomen ontwerp-programma). Het subsidiebeleid was een essentieel element van de loon- en prijsbeleid. De subsidies vormden een buffer voor het opvangen van heftige prijschommelingen.
- 25 HTK 1950-1951, Bijl. 2148, Nota inzake het beeld van de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1951, bijlage 3, Nadere toelichting op de additionele uitgaven.
- 26 Een periode van hoogspanning voor het nieuwe kabinet. Drees werd op 11 april zelfs onwel, terwijl hij bezig was met zijn algemene beschouwingen voor 1951 in de Eerste Kamer (HEK 1950-1951, p. 355).
- 27 W. Drees, 'Perspectieven voor ons volk', *De Gids. Algemeen cultureel maandblad*, tweede halfjaar (1952) p. 288.
- 28 Drees jr., *On the level of government expenditure*, p. 46.
- 29 Aldus PvdA-voorzitter Vorrink in *Het Parool* van 23 aug. 1951; de PvdA behield bovendien haar sleutelpositie in het kabinet; het NVV stond zeer kritisch tegenover de bestedingsbeperking en zette de PvdA herhaaldelijk onder druk. De confessionele bonden waren volgzamer. Vgl. Ernest Hueting, Frits de Jong Edz. en Rob Neij, *Naar groter eenheid. De geschiedenis van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen 1906-1981* (Amsterdam 1983) p. 232-236.
- 30 Griffiths, 'Between market and planning', p. 153.
- 31 Vgl. troonrede 1951 in: Van Raalte, *Troonredes*, p. 297.

Hoofdstuk XIV

- 32 De anticommunistische maatregelen werden al beschreven in: P.P.T. Bovend'Eert, 'Binnenlandse Zaken: het "torentje" als duiventil' in: P.F. Maas ed., *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, deel 3, *Het kabinet-Drees-Van Schaik*, band B, *Anticommunisme, rechtsherstel en infrastructurele opbouw* (Nijmegen 1992) p. 390-438.
- 33 Er is daarom voor gekozen om dit onderwerp te beschrijven in een van de volgende delen.
- 34 HEK 1950-1951, p. 859.
- 35 Vgl. 'Zeven jaren werkgelegenheidspolitiek', *ESB* 37 (1952) p. 449.
- 36 Bron: W.J. van de Woestijne en B. ten Hove, *Waar blijft ons belastinggeld? Een belangstellend burger kijkt naar de Millioenennota 1952* (Den Haag 1951), een publicatie van het ministerie van Financiën; *HTK* 1951-1952, Bijl. A, Millioenennota, p. 5.
- 37 Dit verschil vloeit voort uit de posten 'Uitkeringen aan het gemeentefonds wegens derving van ondernemingsbelasting' en 'Onverdeelde posten', samen 6,5% op de begroting voor 1951. De rest is veroorzaakt door afronding van percentages.
- 38 Vgl. troonrede 1951 in: Van Raalte, *Troonredes*, p. 297 en Griffiths, 'Between market and planning', p. 153. Het liberalisatiepercentage daalde in september 1951 van 65 naar 60%, steeg in januari 1952 weer naar 71% en in maart 1952 naar het afgesproken percentage van 75 (vgl. Centraal Planbureau, *Conjunctuurpolitiek in en om de jaren vijftig* (Den Haag 1963) p. 47-48).
- 39 Vgl. het program, opgenomen als Bijlage I van dit boek.
- 40 Vgl. *De Linie*, 4 jan. 1952.
- 41 *HTK* 1950-1951, vanaf p. 1231 en *HTK* 1951-1952, helemaal; de lijst voor staatssecretarissen: Van Rhijn (74), Cals (52), Götzen (31,5), Muntendam (27), Moorman (17,5), Blom (11), Kranenburg (6,5). De vraag is of het openbaar debat representatief was. Het commissie-overleg is namelijk niet meegeteld. Dat kan een vertekend beeld opleveren, met name voor de bewindslieden van Oorlog en Marine en Buitenlandse Zaken. Aan de andere kant werd in deze periode ook met Lief tinck veelvuldig overleg binnenskamers gevoerd.
- 42 Een spilfunctie met belangrijke coördinerende taken, aldus Romme in *de Volkskrant*, 17 maart 1951.
- 43 A. Veerman, *Onze mannen in de Kamer* (Den Haag 1952) p. 9.
- 44 Chr. van den Heuvel, *Handboekje voor de huisbezoekers voor de verkiezingen van 1952* (Den Haag 1952) p. 5.
- 45 Het voert te ver om hier per beleidsterrein nader op in te gaan. Verwezen zij naar de analyse hiervan in het slotdeel over het kabinet-Drees-Van Schaik: vgl. Van Merriënboer en Ramakers, 'Drees-Van Schaik per saldo', met name p. 792-802. Het cluster 'geheime zaken' had betrekking op Buitenlandse Zaken, Oorlog en Marine en Uniezaken en Overzeese Rijksdelen; Financiën, Economische Zaken, Wederopbouw en Volkshuisvesting, Sociale Zaken, Verkeer en Waterstaat en Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening behoorden bij de sociaal-economische sector; bij Justitie, Binnenlandse Zaken en Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen ging het vooral om immateriële zaken. Per cluster was de parlementaire invloed aan bepaalde marges gebonden.
- 46 Vgl. hierover Kortenhorst: *HTK* 1951-1952, p. 1285.
- 47 Vgl. de nota's over het onderwijs, de export, de industrialisatie, de werkgelegenheid. Omstreden richtlijnen kwamen o.a. ter sprake bij Wederopbouw (de investeringscommissie), bij de vervoerswetgeving, het gratiebeleid, het ontvijdingsbeleid, de uitvoering van de Pachtwet.
- 48 *Het Vrije Volk* en *Het Parool*, 14 juli 1951.
- 49 *Nieuwe Haarlemse Courant*, 18 juli 1951 en *de Volkskrant*, 19 juli 1951.

- 50 HTK 1950-1951, p. 2408.
- 51 *Vrij Nederland*, 21 juli 1951.
- 52 Vgl. J.C.F.J. van Merriënboer, 'Duynstee contra Den Uyl c.s. anno 1950', *Politieke Opstellen* 13 (1993) p. 34-50.
- 53 *Het Vrije Volk en Het Parool*, 14 juli 1951.
- 54 Aldus ook Romme in *de Volkskrant*, 27 en 29 mei 1951. In deze artikelen - met als titel: 'De rit ten einde' - gaf Romme een terugblik op de parlementair-politieke feiten onder Drees II.
- 55 Drees, 'Perspectieven voor ons volk', p. 292.
- 56 Op dit punt was de SER concurrerend met de privaatrechtelijke Stichting van de Arbeid, waarin werknemers en werkgevers sinds 1945 samenwerkten inzake arbeidsvoorwaarden. De Stichting verloor invloed. Vgl. Maarten Bottenburg, *Aan den arbeid! In de wandelgangen van de Stichting van de Arbeid 1945-1995* (Amsterdam 1995) p. 110 e.v.
- 57 Vgl. o.a. Griffiths, 'Between market and planning', p. 147-157; J. Passenier, *Van planning naar scanning. Een halve eeuw Planbureau in Nederland* (Groningen 1996) p. 111-112; P.G.T.W. van Griensven, 'Allemaal een stapje terug. Over de besluitvorming rond de bestedingsbeperking van 1951', *Politieke Opstellen* 13 (1993) p. 81-97.
- 58 Zie A.J.M. van Nispen tot Pannerden, 'De ministerraad sedert 1945' in: *Opstellen over recht en rechtsgeschiedenis aangeboden aan prof. mr. B.H.D. Hermesdorf* (Deventer 1965) p. 232, 234 en 235.
- 59 Vgl. Sj. Groenman, 'Tien jaar maatschappelijke ontwikkeling' in: *Tien jaar economisch leven in Nederland. Herstelbank 1945-1955* (Den Haag 1955) p. 312 e.v.; 'Zeven jaren loon- en prijspolitiek', *ESB* 37 (1952) p. 445; A.A. van Rhijn, 'Geleide loonpolitiek', *Ibidem*, p. 24; HTK 1950-1951, vanaf p. 1231 en HTK 1951-1952 helemaal. Ter aanvulling: 6. Oud (114), 7. Van de Wetering (109,5), 8. Haken (102,5), 9. Wagenaar (102), 10. Burger (92), 11. en 12. C. van den Heuvel en Stapelkamp (90).
- 60 Vgl. o.a. Van den Brink, *Zoeken naar een 'heilstaat'*, p. 450; Dirk U. Stikker, *Memoires. Herinneringen uit de lange jaren waarin ik betrokken was bij de voortdurende wereldcrisis* (Rotterdam en Den Haag 1966) p. 172; A. Bakker en M.M.P. van Lent, *Pieter Lieftinck 1902-1989. Herinneringen* (Utrecht en Antwerpen 1989) p. 177-178; H.W.J.A. Vredegoor, 'België en de Benelux na "le miracle hollandais"', *ESB* 37 (1952) p. 648-652; *Europe the way ahead. Towards economic expansion and dollar balance. Fourth annual report of the OEEC* (Parijs 1952) p. 299-305; 'Niet opgeblazen', *ESB* 37 (1952) p. 112-113; Ter Heide, *Ordening en verdeling*, p. 125-128; H.F. van Leeuwen, *Le miracle néerlandais* (Amsterdam 1953); J. Pen, *Trekken en duwen in de conjunctuurpolitiek* (Leiden 1956) p. 17.
- 61 *De Nieuwe Eeuw*, 5 april 1952 bevatte een artikel over het belastingoverschot in februari 1952: 34% boven het gemiddelde van de jaarraming; H. Oosterhuis, 'Wat zal de regering doen ter bestrijding van de werkloosheid', *Het Vrije Volk*, 13 febr. 1952; 'Niet opgeblazen', *ESB* 37 (1952) p. 112.
- 62 Vgl. J. Broekhuizen en J. Pen, 'Het raadsel van de betalingsbalans', *ESB* 38 (1953) p. 721-723 en J. Pen, 'De mirakels en de trend. Economische geschiedenis van de periode 1945-1963', *ESB* 65 (1980) p. 1449 noot 6.
- 63 Centraal Planbureau, *Conjunctuurpolitiek in en om de jaren vijftig*, p. 43.
- 64 Pen, *Trekken en duwen in de conjunctuurpolitiek*, p. 16-19. Pens vakgenoot F. Hartog meende dat de betalingsbalansoverschotten vanaf 1951 een gevolg waren van de devaluatie van de gulden ten opzichte van de dollar met ruim 30% in 1949. Dit percentage was te hoog en leidde tot onderwaardering. Vgl. Hartog, geciteerd in: Drees jr., *On the level of government expenditure*, p. 52, noot 3; vgl. ook: J.L. van Zanden

Hoofdstuk XIV

- en R.T. Griffiths, *Economische geschiedenis van Nederland in de 20e eeuw* (Utrecht 1989) p. 237-239.
- 65 Vgl. o.a. Drees jr., *On the level of government expenditure*, p. 30 e.v.
- 66 Vgl. Ter Heide, *Ordering en verdeling*, p. 128-138; 'Zeven jaar werkgelegenheidspolitiek', *ESB* 37 (1952) p. 449; Willem Drees, 'Der Wiederaufbau der Niederlande', *Politische Studien. Monatshefte der Hochschule für politische Wissenschaften München*, Heft 48, 15 april 1954, p. 36. In de tweede helft van 1952, onder Drees III, zou de werkloosheid opnieuw toenemen. Besloten werd toen om de werkgelegenheidspolitiek meer als het centrale punt in het sociaal-economische beleid te zien. Zie ook de troonrede van 16 september 1952 in: Van Raalte, *Troonredes*, p. 301-305.
- 67 Lief tinck, 'Het Nederlandse financiële herstel', p. 180 en Bakker en Van Lent, *Lief tinck*, p. 119-120; Van Griensven, 'Allemaal een stapje terug', p. 97.
- 68 Vgl. het verslag in de NRC, 1 mei 1952.
- 69 NRC, 19 juni 1952.
- 70 *ESB* 37 (1952) p. 443-453, 528-529 en 658-569. Over de rentepolitiek: G.M. Verrijn Stuart, 'Tien jaar bankpolitiek' in: *Tien jaar economisch leven in Nederland. Herstelbank 1945-1955* (Den Haag 1955) p. 52-60 en P. Lief tinck, 'Het Nederlandse financiële herstel', p. 183-185.
- 71 Hetzelfde gold voor vier staatssecretarissen: Moorman, Kranenburg, Van Rhijn en Muntendam. Vgl. voor hetgeen volgt: Van Merriënboer en Ramakers, 'Drees-Van Schaik per saldo', p. 778-787 voor een inschatting van de relatieve kracht van de ministers uit het kabinet-Drees-Van Schaik.
- 72 'Deze zomer nieuwe regeringsploeg. Meeste ministers keren niet terug in kabinet. Zullen Drees, Mansholt en Staf blijven?', *de Volkskrant*, 24 apr. 1952.
- 73 'Zwanenzang van minister Stikker', *de Volkskrant*, 27 mei 1951; Stikker, *Memoires*, p. 121-123.
- 74 Bakker en Van Lent, *Pieter Lief tinck*, p. 136-137.
- 75 *Ibidem*, p. 177.
- 76 H.W. van Tricht, 'Het Nederlandse volkskarakter in de tijd waarin wij leven', *De Gids Algemeen Cultureel maandblad*, tweede halfjaar (1952) p. 67.
- 77 *Het Vrije Volk*, 19 sept. 1951.
- 78 CPG, Archief Drees, map 22, brief Vorrink aan Drees d.d. 22 okt. 1951.
- 79 'Hoe is het met de beginselen van een democratisch bestel verenigbaar, dat jaren lang 150 kamerleden voor de mal worden gehouden, doordat hun systematisch gegevens (juiste ramingen) worden onthouden, die zij nodig hebben om hun taak van medewetgeving te volbrengen', schreef *De Linie*, 4 jan. 1952.
- 80 Vgl. 'Zeven jaar schuldpolitiek', *ESB* 37 (1952) p. 450-452.
- 81 Vgl. J.A. Veraart, 'Staatsfinanciën en Kath. staatkunde. Het beleid van Lief tinck', *Limburgs Dagblad*, 12 dec. 1952. Veraart sprak schande over de verguizing van Lief tinck. Er was na 1945 geen regering mogelijk geweest die het land in zeven jaar zonder hoge belastingen had kunnen redden. 'Hadden we in de dertiger jaren maar in plaats van een Colijn, die ons zo diep in het economisch moeras reed, 'n Lief tinck als minister van Financiën gehad', verzuchtte Veraart.
- 82 Van den Brink, *Zoeken naar een 'heilstaat'*, p. 451.
- 83 'Aflossing van de wacht. Een terugblik op het werk van vijf katholieke ministers', *Katholiek Staatkundig Maandschrift* 6 (1952) p. 185-186.
- 84 *de Volkskrant*, 24 april 1952.
- 85 Vgl. *De Stem*, 12 dec. 1951; Jan Bank, 'De broederlijke relaties tussen KAB/NKV en KVP, 1945-1981' in: *Katholieke Arbeidersbeweging. Studies over KAB en NKV in de economische en politieke ontwikkeling van Nederland na 1945* (Baarn 1985) p. 207.

- 86 *de Volkskrant*, 25 en 26 juni 1952.
- 87 Vgl. *Het Vrije Volk*, 29 mrt. 1952.
- 88 Hetzelfde gold voor het beleid van het kabinet-Drees-Van Schaik. Dit kan onder andere worden geconcludeerd uit een analyse van de stemmingen in de periode 1948-1951. Aangenomen werd dat de Indonesiëpolitiek aan Nederlandse zijde enkel verliezers bracht (vgl. Van Merriënboer en Ramakers, 'Drees-Van Schaik per saldo', p. 808-811).
- 89 [Staatscommissie] J. Donner en J.M. Kan, *De Nederlandse kiezer. Een onderzoek naar zijn gedragingen en opvattingen* (Den Haag 1956) p. 52. Opmerkelijk was het verschil tussen kiezers die wel of geen lid van een politieke partij waren. Bij 'wel lid pol. partij' koos 30% voor Drees en 30% voor Romme, bij 'niet lid pol. partij' waren de percentages respectievelijk 46 en 14!
- 90 Vgl. *De Tijd*, 4 apr. 1952 en *de Volkskrant*, 22 en 23 april 1952; KVP lijsttrekkers: Andriessen, Van der Weijden, Serrarens, Romme, Klompé, Van Vliet, Maenen, Groen. Den Uyl signaleerde een opmerkelijke daling van het aantal voorkeursstemmen bij de PvdA, een graadmeter voor de aantrekkingskracht van Drees: J.M. den Uyl, 'Enkele stellingen over de verkiezingsuitslag', *Socialisme en Democratie* 9 (1952) p. 445.
- 91 Vgl. J. Bosmans, 'De KVP, de groep-Steenberghe en de verkiezingen van 1952', in: *Jaarboek Katholiek Documentatiecentrum 1976* (Nijmegen 1977) p. 20-76 en Bank, 'De broederlijke relaties', p. 204-207.
- 92 *De Maasbode*, 24 apr. 1952.
- 93 Vgl. de suggestie van Duynstee zelf in: Bosmans, 'De KVP, de groep-Steenberghe en de verkiezingen van 1952', p. 63, noot 81.
- 94 Er is ook iets voor te zeggen dat Romme hem tot PBO-minister maakte om hem bij de KAB en dus bij *de Volkskrant* weg te halen, waar de positie van Romme als staatkundig hoofdredacteur aan het wankelen was geslagen (Mededeling Romme-biograaf prof. J.L.J. Bosmans aan de auteur).
- 95 Vgl. *De Stem*, 28 juni 1952. Deze krant maakte aannemelijk dat de PvdA 180.054 stemmen uit andere partijen had gewonnen. Daarvan zouden 94.372 stemmen afkomstig zijn van de CPN, 48.608 van de KVP en 37.000 uit de ARP. Vgl. ook: Den Uyl, 'Enkele stellingen', p. 411-415.
- 96 Het urgentieprogram is te vinden in *Paraat* 6 (1951-1952) nummer 26, p. 10-12.
- 97 Vgl. *de Volkskrant*, 22 okt. 1952; *Het Vrije Volk* en *Het Parool*, 23 okt. 1952; Bosmans, 'De KVP, de groep-Steenberghe en de verkiezingen van 1952', p. 45-46.
- 98 *De weg naar de vrijheid. Een socialistisch perspectief. Rapport van de Plancommissie van de Partij van de Arbeid* (Amsterdam 1951).
- 99 Vgl. bijvoorbeeld *Vrij Nederland*, 8 maart 1952.
- 100 *de Volkskrant*, 23 april 1952.
- 101 Vgl. *Maas- en Roerbode*, 27 feb. 1952; *De Stem*, 10 maart en 9 apr. 1952; *De Nieuwe Haarlemse Courant*, 9 april 1952. Diverse kranten citeerden uitvoerig uit een artikel van B. van Bilsen in *Katholiek Staatkundig Maandschrift* 6 (1952-1953) nr. 1 over deze kwestie.
- 102 Vgl. CH-Tweede-Kamerlid J.J.R. Schmal in *Koningin en Vaderland*, 4 apr. 1952 en minister Staf in *De Maasbode*, 16 juni 1952.
- 103 *Vrij Nederland*, 26 apr. 1952.
- 104 *de Volkskrant*, 28 apr. 1952.
- 105 *Vrij Nederland*, 10 mei 1952; *De Gelderlander*, 28 juni 1952.
- 106 J.J. de Jong, *Overheid en onderdaan* (Wageningen 1956) p. 196 en 210-214.